

NTNU
Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet
Det humanistiske fakultet
Institutt for historiske studier

Åshild O. Hugdal

Helter og andre allierte

En undersøkelse av fremstillinger av
Sovjetunionen i standardfremstillinger av den
andre verdenskrig

Masteroppgave i historie
Trondheim, mai 2016

Helter og andre allierte

En undersøkelse av fremstillinger av Sovjetunionen i
standardfremstillinger av den andre verdenskrig

Åshild Opedal Hugdal

Masteroppgave i historie
Institutt for historiske studier
NTNU

Trondheim
2016

Forord

Skoleåret 2008-2009 var jeg utvekslingsstudent ved en High School i delstaten Oklahoma i USA. Der tok jeg faget “World History”, og fikk i den sammenheng en tankevekkende opplevelse i møte med lærebokens fremstilling av verdenshistorien. Læreboken hadde – etter mitt syn – et påfallende uproposjonalt fokus på amerikansk historie, og på USAs rolle i historiske hendelser. Jeg kjente ikke igjen den versjonen av verdenshistorien jeg var blitt presentert i løpet av min norske skolegang, og på grunn av denne erfaringen begynte jeg å interessere meg for hvordan historiefremstilling blir påvirket av formidleren. I løpet av min studiekarriere på NTNU har denne interessen fått lov til å utvikle seg, og har nå manifestert seg i form av en masteroppgave.

Jeg vil rette et takk til min veileder, Ola Svein Stugu, for inspirasjon, veiledning og oppmuntring i arbeidet med denne oppgaven. Takk for kaffekopper og hyggelige samtaler. Sist men ikke minst vil jeg gi en stor takk til min mann Henning, som alltid bevarer troen på meg, selv når jeg mister den.

Mai 2016
Åshid O. Hugdal

Innhold

Forord	i
Innhold	iii
Kapittel I - Innledning	1
1.1 Tema og problemstillinger	1
1.2 Historiografi	2
1.2.1 Tidligere historiografisk forskning	2
1.2.2 Fortellinger om okkupasjonstiden i Norge	3
1.2.3 Et historiografisk problem? Litteratur med nye synteser	3
1.3 Minneteori som forskningsperspektiv	5
Kapittel II - Teori og metode	7
2.1 Historiefagets epistemologiske muligheter	7
2.2 Kildeutvalg	8
2.3 Kvantitativ metode	9
2.4 Kvalitativ metode	10
2.4.1 Tekstanalyse	10
2.4.2 Imagologi og orientalisme	12
Kapittel III - Kvantitative funn	15
3.1 Gjennomføring og kategorisering	15
3.2 Tabellfunn	17
3.2.1 Fokus på “glemte grupper”	18
3.2.2 Vestmaktene vs. Sovjetunionen	19
Kapittel IV - Tekstanalyse	25
4.1 Østfronten	25
4.1.1 ”Den annen verdenskrig” (1958)	25
4.1.2 ”Vår egen tid” (1958)	26
4.1.3 ”Fra krig til krig” (1982)	27
4.1.4 ”Tragediens annen akt” (1986)	27
4.1.5 Oppsummering av temaet ”østfronten”	28
4.2 Synet på Stalin og sovjet-regimets politikk	30
4.2.1 ”Den annen verdenskrig” (1958)	31
4.2.2 ”Vår egen tid” (1958)	32
4.2.3 ”Fra krig til krig” (1982)	32
4.2.4 ”Tragediens annen akt” (1986)	33

4.3.5 Oppsummering av temaet ”Synet på Stalin og sovjet-regimets politikk”	34
4.3 Helter og andre allierte	34
4.3.1 ”Den annen verdenskrig” (1958)	34
4.3.2 ”Vår egen tid” (1958)	36
4.3.3 ”Fra krig til krig” (1982)	36
4.3.4 ”Tragediens annen akt” (1986)	37
4.3.5 Oppsummering av temaet ”Helter og andre allierte”	37
4.4 Overgrep mot sivilbefolkningen i Sovjetunionen	39
Kapittel V - Glemte historier	41
5.1 Tyskere som offer	41
5.1.1 Norske oversiktsverk om tvangsdeportasjonen av tyskere	43
5.1.2 Den røde armés overgrep mot tysk sivilbefolkning	44
5.1.3 Norske oversiktsverk om den røde armés overgrep mot tysk sivilbefolkning	46
5.2 Kvinner og barn i Sovjetunionen	46
5.2.1 Norske oversiktsverk om kvinner og barn på østfronten	47
Kapittel VI - Diskusjon og konklusjon	49
6.1 Kontinuitet og endring i fremstillingen av Sovjetunionen	49
6.1.1 Økende skepsis til Stalin og Sovjet-regimet	49
6.1.2 Østfronten fra et tysk perspektiv	50
6.1.3 Stalingrad som minneste	51
6.2 Spor av orientalisme	51
6.2.1 Nedprioritering av tema knyttet til Sovjetunionen	51
6.2.2 Språklig konstruksjon av et vest-alliert fellesskap	53
6.3 Glemte historier	55
6.3.1 Tyskere som offer	55
6.3.2 Kvinner og barn	57
6.4 Konklusjon	57
6.5 Avsluttende bemerkninger – et bidrag inn i historisk metateori?	58
6.5.1 Jan og Aleida Assmann – kulturelt minne	59
6.5.2 Historie og/eller/som minne	60
6.5.3 Minne som perspektiv for metahistorie	61
Litteraturliste	I
Appendiks A: Rådata	V

Kapittel I

Innledning

I en artikkel fra våren 2011 om fremstillinger av andre verdenskrig, skriver “Aftonbladets” kultursjef, Åsa Linderborg:

I tjugofem år har högern försökt skriva om andra världskrigets historia, och det har man lyckats ganska bra med. Sovjets avgörande krigs-insats är helt mörklagd. Östfronten framställs som ett krig mellan två diktatorer av samma skrot och korn.¹

Linderborgs uttalelser ble etterfulgt av en livlig debatt om hvordan Sovjetunionen, Stalin og den røde armés rolle i krigen er blitt, og bør bli fremstilt. Debatten var av polemisk karakter, hvor det kategoriske “liberal” mot “venstrevridd” ble brukt som hånord, og illustrerer hvordan ulike grupperinger vil kunne ha ulike oppfatninger av hvordan fortiden bør fremstilles, og hvordan samtiden bør forholde seg til fortiden. Dette vekket min interesse for hvordan Sovjetunionen er blitt fremstilt i fremstillinger av andre verdenskrig. Et meget stort antall medieprodukter har tematisert andre verdenskrig – i større bokhandler er for eksempel gjerne hele reoler viet til denne historiske perioden. Denne oppgaven er en analyse av historisk-skrivningen om den andre verdenskrig i norske verdenshistoriske flerbindsverk.

1.1 Tema og problemstillinger

Hovedproblemstillingen for denne masteroppgaven lyder: *Hvordan er Sovjetunionen blitt fremstilt i standardfremstillinger av andre verdenskrig?* Begrepet “standardfremstilling” blir her forstått som en fremstilling som er tenkt for et større publikum, og som fremstår som en ukontroversiell fremstilling av det både lek og lærd vil se som en historisk korrekt, balansert fremstilling av hendelsene det skal fortelles om. Fremstilling av “Sovjetunionen” sikter til all tekst som omhandler Sovjetunionen, hvilket blant annet innebærer omtale av den røde armé, Stalin og sovjet-regimet, diplomatikk, og overgrep på sovjetisk sivilbefolkning. Dette er en vid problemstilling som krever finjustering for å kunne være fruktbar. For det første begrenses undersøkelsen ved kildeutvalget som vil presenteres i kapittel 2.2. Som en videre innsnevring har jeg valgt en rekke operasjonaliserbare underproblemstillinger som vil legge grunnlaget for en empirisk undersøkelse av hovedproblemstillingen. Underproblemstillingene er som følger:

---

¹ aftonbladet.se, Tacka Röda armén för befrielsen (aksessert 22. september 15).

- 1) Hvor mye plass av totalen er gitt til tema knyttet til Sovjetunionen, og hvor mye plass er gitt sammenlignet med tema knyttet til vestmaktene Storbritannia, Frankrike og USA?
- 2) Hvordan blir krigføringen på østfronten fremstilt?
- 3) Hvordan fremstiller oversiktsverkene Stalin og sovjet-regimets politikk?
- 4) Hvilken rolle blir Sovjetunionen tildelt i fremstillingene: protagonist, helt, fiende eller offer?
- 5) Hvordan behandles tyske tap og lidelser som følge av deportasjoner og overgrep utført av den røde armé mot slutten av andre verdenskrig?
- 6) Hvordan behandler oversiktsverkene erfaringene til kvinner og barn i Sovjetunionen?

1.2 Historiografi

Oppgaven er et historiografisk prosjekt. Dette delkapittelet vil gi en oversikt over tidligere historiografisk forskning som er relevant for denne masteroppgaven, samt gi en kort innføring i nye synteseser om utformingen av historieskriving om andre verdenskrig.

1.2.1 Tidligere historiografisk forskning

Letingen etter relevant historiografi om andre verdenskrig har gitt få resultater, og det kan synes som at det – i alle fall innenfor den engelskspråklige forskningsverden – har vært få undersøkelser av standardfortellinger om denne perioden. En tydelig tendens er at det har vært større fokus på, og debatt rundt, historieskriving om andre verdenskrig innenfor nasjonale rammer. Historiografiske undersøkelser har vist hvordan de fleste tidlige nasjonale fortellingene om krigen var preget av patriotisme med historier om heltedåder og motstandskamp i sentrum,² og hvordan dette bildet ble utfordret fra 1980-årene. I Frankrike ble for eksempel Vichy-regimet gjenstand for debatt, og det samme gjaldt *La Resistenza* i Italia – i Vest-Tyskland raste *Historikerstreit* i 1986, hvor tolkningen av Nazi-regimet og Tysklands fortid ble debattert.³ De nasjonale fortellinger om andre verdenskrig ble altså etterhvert utfordret, og en generell trend var at fokuset ble flyttet fra patriotiske dåder over til

---

² Henrik Stenius, Mirja Österberg og Johan Östling, "Nordic Narratives of the Second World War. An Introduction", i Henrik Stenius, Mirja Österberg og Johan Östling (red), *Nordic Narratives of the Second World War. National Historiographies Revisited*, Lund 2011: 16.

³ Ibid: 12.

traumatiske erfaringer som en del av en delt europeisk opplevelse og forståelse av krigsårene.⁴

1.2.2 Fortellinger om okkupasjonstiden i Norge

I en artikkel med tittelen “Hvor står okkupasjonshistorien nå?” utgitt i 2009, skriver Ole Kristian Grimnes om hvordan den nasjonale fortellingen om okkupasjonstiden først og fremst har vært betraktet som en kamp mellom de gode og onde kreftene, med “jøssingene” og Kong Haakon 7. på den ene siden, og “nazistene” og Quisling på den andre. Denne grunnfortellingen har i følge Grimnes i stor grad blitt stående, samtidig som nye trekk har vært med på å nyansere den. En slik nyansering innebærer blant annet et større fokus på forholdet til norske jøder og etterkrigstidens behandling av de såkalte “tyskerjentene”.⁵

Et annet tema som har fått økt oppmerksomhet er tidligere mangelfull omtale av kommunistenes motstand mot okkupasjonsmakten. I følge Terje Halvorsen har fortielse og fordømmelse vært viktig i etterkrigstidens behandling av den del av motstandsfronten som kommunistene sto for,⁶ og manglende omtale av kommunistenes motstandsarbeid i etterkrigstidens historieskriving har på denne måten ekskludert kommunistene fra en nasjonal konsensus om okkupasjonshistorien i Norge.⁷

Synne Corell har tatt opp dette temaet i et studie som kan minne om mitt eget prosjekt, hvor hun undersøker hvordan norske oversiktsverk og diverse andre utgivelser har fremstilt okkupasjonstiden i Norge.⁸ Corells studie er en undersøkelse av historieskriving om krigen i Norge, og passer inn under trenden av forskning som tar for seg andre verdenskrig innenfor nasjonale rammer. Denne masteroppgaven vil på samme måte være en undersøkelse av norske oversiktsverk, men med oversiktsverk om verdenshistorie som sitt fokusområde.

1.2.3 Et historiografisk problem? Litteratur med nye synteser

Det kan altså synes å ha vært begrenset interesse for å undersøke standardfremstillinger om andre verdenskrig – og for behandlingen av Sovjetunionen i slike standardfremstillinger – innenfor vestlig academia. En mulig forklaring på dette kan være et fravær av kontroverser knyttet til historieskriving om denne historiske perioden, og kanskje har det vært en form for konsensus på tvers av forskningsmiljø om hvordan perioden er blitt tolket og fremstilt. De

---

⁴ Stenuis m.fl. 2011: 16.

⁵ Ole Kristian Grimnes, “Hvor står okkupasjonshistorien nå?”, nr. 26 i *Nytt Norsk Tidsskrift*, 2009: 481.

⁶ Terje Halvorsen, “Okkupasjonshistorien og de besværlige kommunistene”, i Stein Uglevik Larsen (red), *I krigens kjølvann*, Oslo 1999: 61.

⁷ Knut Kjeldstadli, *Fortida er ikke hva den en gang var*, Oslo 2010: 309.

⁸ Synne Corell, “Hva er historien om krigen? Historiografien om den tyske okkupasjonen av Norge under den annen verdenskrig”, nr. 4 i *Fortid*, 2007: 16.

siste 20-30 årene har nye tolkninger av andre verdenskrig satt igang en diskusjon om hvordan perioden skal fremstilles – siden åpningen av de sovjetiske arkivene på begynnelsen av 1990-tallet har tilgang på nye kilder gitt grunnlag for nye perspektiv.⁹ En nylig utgitt artikkel med tittelen “Contemporary Historiography on the Eastern Front in World War II”, forfattet av Martijn Lak, bekrefter en mangel på historiografiske undersøkelser om hvordan Sovjetunionen er blitt fremstilt. I følge Lak ble konflikten mellom Nazi-Tyskland og Sovjetunionen gjenstand for undersøkelse i både Tyskland og Sovjetunionen på 1960- og 1970-tallet. Men sett bort fra Tyskland har vestlige historikere – spesielt under den kalde krigen – i stor grad nedprioritert fortellinger om krigen på østfronten. Siden 1990-tallet har interessen for denne delen av krigshistorien økt også innenfor vestlig akademia. Historikere som Ian Kershaw, Stephen G. Fritz, Robert Kirchubel og Norman Davies har rettet oppmerksomheten mot det de mener er et problem innenfor vestlig historieskriving om andre verdenskrig, nemlig et uproporsjonalt fokus på vestmaktene og en nedgradering av betydningen av østfronten for utfallet av krigen.¹⁰

I sin bok fra 2006, “Europe at War 1939-1945: No Simple Victory” tar Norman Davies et oppgjør med det han mener er mangelfull historieskriving om andre verdenskrig. Davies hevder at det finnes en vestlig historietradisjon og en østlig historietradisjon som tar utgangspunkt i erfaringene fra henholdsvis vestfronten og østfronten. Vestlige skribenter anerkjenner den røde armés dyktighet, men lar likevel vestmaktens militære prestasjoner stå i fokus. Østlige skribenter er på den andre siden fullt klar over den røde armés betydning for utfallet av krigen, men nedtoner Sovjetregimets uhederlige handlinger. En tilfredsstillende fremstilling av denne historiske perioden må i følge Davies innebære både Sovjetunionens militære betydning for utfallet, men også og sovjet-regimets (og den røde armés) kriminelle rulleblad. Hans “Europe at War”, er et forsøk på å skrive en balansert krigshistorie om krigen i Europa.¹¹ Et sentralt poeng hos Davies er at østfronten har fått for lite plass, og at det som er skrevet om temaet underdriver betydningen av østfronten for utfallet av krigen. Et annet poeng hos Davies er at de siviles lidelser er blitt neglisjert som tema – både med tanke på de sivile i Sovjetunionen, men også tyske sivile i møte med den røde armés fremrykking vestover mot slutten av krigen.

Disse to poengene hos Davies har vært til inspirasjon i arbeidet med denne

---

⁹ Martijn Lak, ”Contemporary Historiography on the Eastern Front in World War II”, nr. 28 i *The Journal of Slavic Military Studies*, 2015: 569.

¹⁰ Ibid: 568 f.

¹¹ Norman Davies, *Europe at War: 1939-1945. No Simple Victory*, London 2007: 4 f.

masteroppgaven, og har vært grunnlag for noen av underproblemstillingene som ble presentert tidligere i kapittelet. Det er likevel viktig å understreke at Davies bok heller ikke kan bli stående som et fasitsvar på hvordan historien om andre verdenskrig skal fortelles. Boken har høstet blandede kritikker, og har blant annet blitt kritisert for å inneholde en rekke faktafeil,¹² for å fokusere for lite på det sør-østlige Europa,¹³ og for å undergrave betydningen av Holocaust ved å fremstille Stalin som en like ond diktator som Hitler.¹⁴ Likevel er mange av kritikerne enig i at Davies setter fingeren på viktige poeng i fremstillingen av andre verdenskrig, nemlig en neglisjering av østfronten som tema.¹⁵

Davies og andre historikers og samfunnsviters nye perspektiver på historieskriving om den andre verdenskrig vil bli aktivt brukt som referanselitteratur i denne undersøkelsen. Slike nyere synteser har vært til stor hjelp som et sammenligningsgrunnlag for analysen av norske standardfremstillinger av andre verdenskrig. Slik har jeg benyttet meg av andres kritiske blikk og nye perspektiv, for selv å rette et kritisk blikk på norske oversiktsverks fremstillinger av denne historiske perioden.

1.3 Minneteori som forskningsperspektiv

I sitt empiriske utgangspunkt er dette studiet historiografisk, men jeg ønsker også å drøfte de historiografiske tendensene i et minneteoretisk perspektiv. I sin bok “Memory in Culture” argumenterer Astrid Erll for at historiefaglige produkt er ett av mange bidrag inn i kulturelle minneprosesser. Følger vi Astrid Erlls argumentasjon, må vi se historiefaget som uløselig bundet i historiske minnekulturer som vil påvirke utvalget og tolkningen av fortidige hendelser.¹⁶ Som del av avslutningskapittelet for denne oppgaven vil det være en metateoretisk refleksjon. Her vil jeg gi en mer utdypende gjennomgang av relevant minneteori, og vil argumentere for at minneteori kan bidra med fruktbare synspunkter inn i historiefaget, og at faget kan og bør ta opp i seg minneperspektiv som en del av sin metateoretiske selvrefleksjon.

---

¹² Se for eksempel theguardian.com, All trite on the Western Front (aksessert 23. februar 16); independent.co.uk, Europe at War 1939-1945 by Norman Davies (aksessert 23. februar 16).

¹³ telegraph.co.uk, noel malcolm reviews Europe at War 1939–45: No Simple Victory BY norman davies on a compelling account of how eastern europe swapped one oppressor for another (aksessert 26. februar 16).

¹⁴ nytimes.com, The Eastern Front (aksessert 16. februar)

¹⁵ Se for eksempel foreignaffairs.com, Europe at War, 1939-1945: No Simple Victory; Europe East and West (aksessert 23. februar 16); independent.co.uk, Europe at War 1939-1945 by Norman Davies (aksessert 23. februar 16); telegraph.co.uk, noel malcolm reviews Europe at War 1939–45: No Simple Victory BY norman davies on a compelling account of how eastern europe swapped one oppressor for another (aksessert 26. februar 16); theguardian.com, All trite on the Western Front (aksessert 23. februar 16);

¹⁶ Astrid Erll, *Memory in Culture*, Basingstoke 2011: 45.

Kapittel II

Teori og metode

Valg av metode i et vitenskapelig arbeid er uunngåelig et resultat av et (mer eller mindre bevisst) epistemologisk ståsted, og er derfor også et filosofisk spørsmål. Dette betyr ikke nødvendigvis at alle metodekapittel bør gå dypt inn i filosofiske spørsmål. Metodevalg bør likevel være begrunnet med utgangspunkt i hvordan forskeren mener han kan få svar på sine forskningsspørsmål. Dette innebærer å tydeliggjøre hvilke muligheter vitenskapelig metode gir for å finne svar på historiefaglige spørsmål, og å gi en gjennomgang av hvilke spesifikke metoder som vil bli benyttet for å svare på forskerens aktuelle problemstillinger. Dette kapittelet vil derfor først gi en kort innføring i mine egne synspunkt på epistemologi i historiefaget, hvorpå jeg dernest vil gi en gjennomgang av de metoder jeg har benyttet i arbeidet med denne oppgaven.

2.1 Historiefagets epistemologiske muligheter

Mitt utgangspunkt for å skrive denne oppgaven er en interesse og nysgjerrighet for hvordan historisk kunnskap blir og er blitt produsert og formidlet. Postmoderne tankegang har satt søkelyset på hvordan historiefordeling er bundet av en rekke begrensninger, blant annet knyttet til språket og forskningens konstruerende karakter. Nye synspunkt på forskningens muligheter og begrensninger har bidratt med en rekke nyttige perspektiver for historisk forskning. Jeg ønsker å distansere meg fra en epistemologisk posisjon som ser det som umulig å få sann kunnskap om fortiden. Min posisjon er nærmere den Ludmilla Jordanova forfekter i sin bok "History in Practice". Hun skriver at våre tolkninger alltid vil være farget av våre tidligere erfaringer og kunnskap, men at det å erkjenne vår feilbarhet – og det faktum at vi er del av en livsverden som vil påvirke våre avgjørelser – er et steg på veien mot et mer gjennomiktig vitenskapelig arbeid.¹⁷ En slik refleksjon over begrensninger i produksjonen av historisk kunnskap ser jeg som en styrke, og det vil etter min mening gjøre faget mer vitenskapelig.

Denne posisjonen gir grunnlag for å arbeide videre empirisk med de aktuelle problemstillingne, og resten av metodekapittelet er delt i fire områder for å gi en oversiktlig

---

¹⁷ Ludmilla Jordanova, *History in Practice*, London 2006: 89.

innføring i kildeutvalg, metodevalg og relevant teori. Områdene har sitt utgangspunkt i grunnleggende empiriske spørsmål knyttet til min analyse, og vil bli gjennomgått med aktuell teori og metode knyttet til hvert enkelt spørsmål. De tre spørsmålene er som følger: (1) *Hvilke* kilder kan svare på problemstillingen, og hva er kildenes bakgrunn? (2) *Hvor mye* plass blir gitt til Sovjetunionen i de utvalgte kildene? (3) *Hva* sier kildene om Sovjetunionen, og *hvordan* behandles tema knyttet til Sovjetunionen? Det er viktig å understreke at dette arbeidet først og fremst vil være en kvalitativ tilnærming til metode, og både kategorisering og tolkninger i arbeidet med statistikken, samt mitt utvalg og tolkning i tekstanalysen, er basert på mine egne fortolkninger.

2.2 Kildeutvalg

Problemstillingen setter “standardfremstillinger av andre verdenskrig” som gjenstand for analyse. Verdenshistoriske oversiktsverk kan sies å representere historiske standardfremstillinger: Dette er verk som er tiltenkt et større publikum, og som både lek og lærd vil ha sett som en historisk korrekt, balansert fremstilling av hendelsene det fortelles om, og de vil sannsynligvis ha hatt stor påvirkning på nordmenns bilde av andre verdenskrig. Dette poenget kan illustreres med et eksempel. På nettsidene til læreboken “*Historie Vg3. Fra 1700-tallet til i dag*” (2008), for bruk i videregående skole, står det om referanselitteratur til boken:

Vi har laget en liste over en del nyere litteratur vi har hatt særlig nytte av i arbeidet med manuskriptet til denne boken. I tillegg har vi selvsagt brukt de oversiktsverkene i norgeshistorie og verdenshistorie som har kommet de siste årene.¹⁸

Oversiktsverkene i verdenshistorie som det her refereres til som “kommet de siste årene”, innebærer tre norske verdenhistoriske flerbindsverk utgitt i perioden 1955-1993, og verkene som tematiserer den andre verdenskrig, vil alle være gjenstand for analyse i denne masteroppgaven. Lærebokens utsagn vitner om at disse verkene så sent som i 2008 var en selvfølge som referanseramme når historiske fremstillinger for bruk i skolen skal skrives. Denne oppgaven vil riktignok ikke undersøke hvordan disse oversiktsverkene har påvirket lesernes forestillinger om andre verdenskrig. Men poenget ovenfor illustrerer hvordan disse verkene sannsynligvis har hatt en betydelig rolle i utformingen av nordmenns forestillinger om denne perioden, og vært en betydelig faktor i formingen av nordmenns historiebevissthet. Dette i seg selv gjør dem etter mitt skjønn interessante som gjenstand for analyse.

Jeg har valgt å avgrense kildeutvalget ved å konsentrere meg om fremstillinger som er utgitt

---

¹⁸ historievg3.cappelendamm.no, Referanselitteratur (aksessert 10. Mars 16).

av norske forlag. Mye kan være sagt om å avgrense et kildeutvalg på bakgrunn av landegrenser, men ettersom dette prosjektet har en stram tidsramme, vil dette hjelpe meg å sette en overkommelig ramme for mine undersøkelser. I utgangspunktet vil jeg derfor undersøke standardfremstillinger av andre verdenskrig i store norske forlags utgivelser av flerbindsverk om verdenshistorien. Det er i det hele tatt ut fire slike oversiktsverk etter 1945 som ikke er rene oversettelser fra historieverk på andre språk. Det første verket ble utgitt som del av serien “Aschehous verdenshistorie fra antikken til våre dager. Bindet “Andre verdenskrig”, ble utgitt i 1958, med historikeren Jakob Sverdrup som forfatter for temaet. Som et tilleggsbind til Carl Grimberg-serien om verdenshistorie, gav Cappelen forlag i 1958 ut bindet “Menneskenes liv og historie: Vår egen tid”, skrevet av forfatteren og presse mannen Christian A. R. Christensen. På 80-tallet utgav både Aschehoug og Cappelen forlag igjen verdenshistoriske flerbindsverk. Bindet “Aschehous verdenshistorie – Fra krig til krig. 1914-1945” kom i 1982 med den danske historikeren Henning Poulsen som forfatter. “Cappelens verdenshistorie – Tragediens annen akt” ble utgitt i 1986, og var skrevet av den svenske historikeren Thomas Magnusson. Nedenfor er oversiktsverkene oppgitt i kronologisk rekkefølge:

- Den annen verdenskrig (Aschehoug, 1958)
- Vår egen tid (Cappelen, 1958)
- Fra krig til krig (Aschehoug, 1982)
- Tragediens annen akt (Cappelen, 1986)

Listen oppgir de benevnelsene som vil bli brukt om oversiktsverkene i fortsettelsen av denne oppgaven. Kapittel 3, 4 og 5 vil være en analyse av disse fire verkene. Dette vil blant annet innebære en komparativ tilnærming, hvor de ulike fremstillingene vil bli sammenlignet med hverandre for å finne eventuelle likheter og ulikheter.

2.3 Kvantitativ metode

I en undersøkelse av fremstillinger av Sovjetunionen, vil det være nyttig å kartlegge hvor mye plass som er gitt til temaet i fremstillingene. Historikere fyller sine tekster med det de mener er relevant og viktig for å fortelle om en hendelse – tallmessige tendenser kan gi en indikasjon på hvor relevante ulike tema syntes å være for forfatterne og redaktører i fremstillingen av andre verdenskrig. Jeg vil derfor gjennomføre en beskrivende statistikk ved å vise hvor mange

prosent av fremstillingen som omhandler tema knyttet til Sovjetunionen.¹⁹ Presentasjonen av data vil kunne gi en større forståelse av hvordan Sovjetunionen er blitt fremstilt, og er et nyttig bidrag inn i tekstanalysen. Som Florén og Ågren skriver i sin bok ”Historiska undersökningar” innebærer et kvantitativt studie alltid tolkende element.²⁰ I mitt tilfelle vil for eksempel kategoriseringen av de ulike aktører være avgjørende for hvordan statistikken vil se ut. Jeg vil derfor gi en grundigere gjennomgang av kategoriseringen når statistikken skal presenteres i kapittel 3.

2.4 Kvalitativ metode

Når det så er blitt etablert *hvor mye* som står i kildene, vil neste steg være å undersøke *hva* som står i kildene, og *hvordan* det er skrevet om de ulike tema. Dette vil være en kvalitativ tilnærming til metode, hvor teksttolking og analyse vil være redskaper for å finne svar.

2.4.1 Tekstanalyse

Den språklige vending har satt fokus på hvordan tekster kan være meningsbærende utover den meningen teksten opprinnelig ville formidle. Å plassere tekster inn i diskurser vil kunne avdekke tendenser som ofte var ubevisste fra skribenten sin side.²¹ Michael Foucaults diksursanalyse beskriver hvordan det finnes et sett med begrep, problemstillinger og formuleringer som ligger nedfelt i språket, og som binder sammen kreftene i samfunnet. Slike diskurser setter rammene for hva som er legitime tolkninger av verden rundt oss.²² Teksten er på denne måten “bundet” av sin sammenheng, og ved å sette teksten i fokus, kan vi potensielt avdekke strukturer for kunnskap. Slik blir kildene kulturelle spor som kan leses ved måten ting blir presentert.²³ Jeg vil benytte meg av en slik språkanalytisk tilnærming i min undersøkelse. Utgangspunktet er at tekstene kan ha flere lag med mening, og at jeg blant annet ved å undersøke hvilke ord og formuleringer som blir brukt om ulike tema, kan finne igjen “holdninger” i teksten. Da kan jeg potensielt avdekke hva forfatteren syntes var viktig, hva han/hun anså som hederlig, uhederlig, fremmed, kjent, og så videre. Med bakgrunn i

---

¹⁹ Kjeldstadli 2010: 229 f.

²⁰ Anders Florén og Henrik Ågren, *Historiska undersökningar. Grunder i historisk teori, metod och framställningssätt*, Lund 2012: 56.

²¹ John Tosh, *The Pursuit of History*, Harlow 2010: 196.

²² Hans Petter Ulleberg, ”Diskursanalyse: et mulig bidrag til utdanningshistorisk forskning”, nr. 25 i *Barn*, 2007: 68.

²³ Tosh 2010: 262.

diskursanalyse vil dette kunne si noe om de strukturer for kunnskap teksten ble til i.²⁴

Verdenshistoriske oversiktsverk kan sies å inneholde et utvalg av tema som ble ansett som viktige og nødvendige for å gi en helhetlig fremstilling av fortiden, og et annet redskap i tekstanalysen vil være å avdekke hull i fremstillingen. I ettertid kan enkelte tema som vi i dag synes er viktige for å fortelle om historiske hendelser, være “glemte tema” i tidligere historieskriving. Dette kan ha bakgrunn i ulike årsaker, slik som manglende kildegrunnlag eller aktiv eller passiv neglisjering av et tema. Dersom årsaken til slike hull er en neglisjering, kan det være interessant å forsøke å årsaksforklare denne neglisjeringen. Har det for eksempel politiske årsaker? Eller er det snakk om tema som har vært tabuisert? Her er det også interessant å bemerke at en slik avdekking av “glemte tema” handler vel så mye om samtidige som fortidige diskurser. Det vi i dag synes har vært glemte tema i tidligere historieskriving, er slik på grunn av det som i dag oppfattes som legitime tolkninger av samtiden og fortiden.

En del av denne analysen handler om sette tekstene inn i en historisk kontekst, som vil ha hatt noe å si for hvordan tekstene er blitt utformet. Det er mange faktorer som kan påvirke historiske fremstillinger, som for eksempel politiske faktorer, kildegrunnlag, forfatterens ståsted, forfatterens og forlagets forventninger til leseren og markedet, og ikke minst samfunnets gjeldende diskurser. For mange postmodernister er språkanalytiske tilnærminger til forskning et resultat av en relativisme der hvor språket ikke kan snakke sant om den virkeligheten det forsøker å beskrive. Etter mitt skjønn vil ikke en oppfatning om at språket kan være bundet i strukturer for kunnskap, bety at tekster ikke kan snakke sant om fortiden. Slik jeg ser det, vil det kunne være sannhet i historiske fremstillinger, men disse fremstillingene må leses gjennom et “filter” av den livsverden som fremstillingen ble til i.

En viktig del av denne tekstanalysen vil være å avsløre hvordan det skrives om ulike aktører, hvilket kan avsløre et “vi” mot “dem” forhold.²⁵ I denne sammenheng har begrepene imagologi og orientalisme vist seg som fruktbare analytiske redskaper, og i min analyse har jeg særlig benyttet meg av disse to perspektivene.

---

²⁴ Tosh 2010: 202.

²⁵ Tatjana Felberg, *Brothers in arms? Discourse analysis of Serbian and Montenegrin identities and relations as constructed in Politika and Pobjeda articles during the NATO bombing of Yugoslavia in 1999*, doktoravhandling ved universitetet i Oslo, 2008: 45 f.

2.4.2 Imagologi og orientalisme

Imagologi er en retning med utspring i sammenlignende litteratur, med formål om å undersøke nasjonale stereotypier og deres funksjon i utformingen og mottagelsen av litterære tekster. Retningen undersøker opphavet og spredningen av fordommer, og de mekanismene som genererer forestillinger om “oss” og “de andre”, og setter dem opp mot hverandre som diametrale motsetninger.²⁶ Sosialpsykologi har vist hvordan nasjonale stereotypier fungerer som et rammeverk for forståelse som tilskriver bestemte holdninger, karakteristikk og oppførsel til medlemmene av ulike sosiale kategorier, og gjennom dette styrker sin egen gruppes identitet.²⁷ Imagologi skiller mellom ”culture regardante” fra ”culture regarde”, eller ”kulturen som ser” på og ”kulturen som blir sett på”. Nasjonale stereotypier oppstår når ”kulturen som ser på” tilskriver karakteristikk som typiske for ”kulturen som blir sett på”.²⁸

En av modellene for å forklare mekanismene bak nasjonale stereotypier er sentrum-periferi-modellen, hvor spesielle karakteristikk tilskrives nasjoner og regioner, avhengig av om de blir sett på som sentrum eller periferi. Sentrum får gjerne tilskrevet karakteristikk som dynamisk, progressiv, og moderne, mens periferien blir sett på som statisk, gammeldags og bakstreversk. En slik sentrum-periferi-tankegang kan også gjøre seg gjeldende på globalt nivå, der hvor Nord-Amerika, Europa og Australia blir ansett som det progressive ”sentrum” i en ellers bakstreversk global ”periferi”.²⁹ Hvordan kan så slike imagologiske tendenser avdekkes i en tekstanalyse? Joep T. Leerssen skriver om hvordan man – med utgangspunkt i teorier fra konstruktivistisk og strukturalistisk litteraturvitenskap – kan gjøre en analytisk distinksjon mellom faktabaserte beretninger og stereotypier. Dette innebærer å avdekke om en tekst kontruerer karakteristiske trekk som tilskrives en nasjon eller en kultur.³⁰ Slik vil jeg forsøke å avdekke om oversiktsverkene konstruerer karakteristiske trekk i sine fremstillinger av Sovjetunionen.

I sammenheng med imagologi er “orientalisme” et interessant begrep. Edward Said nyttet Foucaults diskursanalyse i undersøkelsen av vestlig litteratur om den arabiske verden på 1800- og 1900-tallet. Gjentatt over mange årtier, ble i følge Said ”den arabiske andre” formet til essensialistiske forestillinger som han kalte orientalisme.³¹ Said argumenterte for at vestlig

---

²⁶ Waldemar Zacharasiewicz, *Imagology Revisited*, Amsterdam 2010: 11.

²⁷ William L. Chew III, ”What’s in a National Stereotype? An Introduction to Imagology at the Threshold of the 21st Century”, nr. 6 i *Language and Intercultural Communication*, 2006: 182.

²⁸ *Ibid*: 183.

²⁹ *Ibid*: 184 ff.

³⁰ Joep T. Leerssen, ”The Rhetoric of National Character: A Programmatic Survey” nr. 21 i *Poetics Today*, 2000: 275.

³¹ Tosh 2010: 287 f.

akademias interesse for den arabiske verden bunnet i en oppfatning av egen overlegenhet ovenfor det de anså som et romantisert og mystisk Østen.³² Saids orientalisme er blitt mye kritisert, men har likevel vist seg som et fruktbart perspektiv i å peke på maktstrukturer i diskurser.³³

I det Ezequiel Adamovsky kaller ”euro-orientalisme” er Russland/Sovjetunionen på lignende måte blitt sett på som Europas ”de andre”. Adamovsky hevder det 19. og 20. århundres liberale Europas syn på den vestlige overlegenhet, blant annet ble utformet i opposisjon til en forestilling om russisk bakvendthet. På bakgrunn av et antatt fravær av vestlige element, ble Russland konstruert som vestens usiviliserte motsetning.³⁴ Dette er et forhold jeg ønsker å undersøke, og jeg vil benytte meg av begrepene imagologi og orientalisme som et teoretisk rammeverk for min analyse. Tekstanalysen vil derfor innebære å forsøke å avdekke noen tendenser: Tilskriver for eksempel tekstene spesielle karakteristikk til befolkningen i Sovjetunionen? Er det en entydig dikotomi mellom vest og øst, med et tydelig ”vestlig oss” i motsetning til et ”sovjetisk andre”? En slik analyse vil innebære å avdekke hvem som blir tildelt hvilken rolle i fremstillingen. For eksempel: Hvem tilskrives rollen som fienden, hvem er heltene og hvem er hovedrolleinnehaverne?³⁵ Dette kan si noe om hvem som er “sentrum” og hvem som er “periferi” i historien. Et annet redskap for å avdekke hvilken rolle ulike grupperinger tildeles i en tekst er gjennom kvantitative tellinger, hvor tallmessige tendenser kan gi indikasjoner på hvem som anses for å være sentral for fortellingen. Neste kapittel er en analyse av kvantitative funn.

---

³² Tosh 2010: 299.

³³ Maria Todorova, *Imagining the Balkans*, New York 1997: 7f.

³⁴ Ezequiel Adamovsky, ”Euro-Orientalism and the Making of the Concept of Eastern Europe in France, 1810-1880”, nr. 77 i *The Journal of Modern History*, 2005: 591.

³⁵ Correll 2010: 26 f.

Kapittel III

Kvantitative funn

Prioriteringen av ulike tema i en historisk fremstilling er bestemt av hvilke tema vi anser for å være viktige og relevante, og en kvantitativ undersøkelse av hvor mye plass som er gitt til tema som omhandler Sovjetunionen kan si noe om hvordan disse temaene er blitt ansett som del av historien om andre verdenskrig.

3.1 Gjennomføring og kategorisering

De statistiske tellingene ble gjennomført ved å summere antall linjer gitt til det ene eller det andre temaet i de fire oversiktverkene som er gjenstand for analyse i denne oppgaven. I de situasjoner hvor det ble satt punktum for en setning som omhandlet et bestemt tema, før linjen var avsluttet, ble dette regnet som en hel linje. For å undersøke hvordan tema knyttet opp mot Sovjetunionen er blitt behandlet, har jeg valgt å dele inn tema etter aktør. De ulike kategoriene er ”Tyskland/Italia”, ”Japan”, ”vestmaktene” (Storbritannia, Frankrike og USA), ”Sovjetunionen”, og ”andre”. Denne inndelingen ble gjort for å kunne sammenligne hvor mye plass som ble gitt til tema som omhandlet Sovjetunionen og østfronten i forhold til det som ble gitt til andre tema, spesielt i forhold til plassen gitt til vestmaktene og vestfronten.

Å bestemme hva som hørte inn under disse aktørkategoriene var ikke en uproblematisk oppgave. Det kan for eksempel stilles spørsmål ved det å sette Tyskland og Italia i samme kategori. Men ettersom fokuset ligger på hvordan Sovjetunionen er fremstilt, anser jeg det som unødvendig å skille mellom disse to aktørene – de var allierte, europeiske stater som førte krig mot noen av de samme statene. Det samme gjelder kategorien ”vestmaktene”, som innebærer de vestlige stormaktene blant de allierte. Denne sammenslåingen av ulike stater som del av samme kategori hadde også praktiske årsaker, da det forenklet jobben med statistikken. Det var for eksempel tidvis vanskelig å skille mellom tekst som omhandlet Storbritannia og USA eller Tyskland og Italia.

Som del av kategoriene har jeg valgt å inkludere alt som direkte eller indirekte omhandler statene. Det vil si all form for krigføring hvor statene var involvert, deres interne politikk, ressursbruk og ideologi, og statslederens, hærføreres og andre statsborgeres karakteristikk og uttalelser, samt andre hendelser hvor statene var involvert. For ”Tyskland/Italia” vil dette for eksempel innebære karakteristikk av Mussolini, tysk

krigføring i øst, vest, nord, og sør, og nazistenes planlegging og gjennomføring av sin masseutryddelsespolitikk. For ”vestmaktene”, eller Storbritannia, Frankrike og USA, vil det blant annet innebære slaget om Storbritannia, kampene i Nord-Afrika, den tyske invasjonen i Frankrike, og Stillehavskrigen. For kategorien ”Sovjetunionen” vil dette blant annet innebære den finske vinterkrigen og fortsettelseskrigen, Sovjetunionens politikk på Balkan, sovjetisk innblanding i krigen mot Japan, og forfatterenes forsøk på å forklare Stalins og sovjetregimets handlinger under krigsforløpet. For kategorien ”Japan” vil det blant annet innebære krigen i Stillehavet, krigen mot Kina, og japansk diplomatikk. Under kategorien ”annet” vil all tekst som ikke passer inn i de ovenfor nevnte kategoriene plasseres. Dette innebærer blant annet dansk og norsk motstandsarbeid, kinesisk historie og politikk på Balkan.

For å få en mer detaljert oversikt over hvordan de ulike aktørene blir representert i de fire oversiktsverkene, har jeg valgt å bruke en 9-delt ”kryss-tabell”. Tabellen er brukt som redskap for å gjøre arbeidet med statistikken og kategoriseringen lettere. Etersom tekst som omhandler én aktør også gjerne omhandler en annen aktør, er det nyttig å kunne illustrere slike nyanser i statistikken. Tabellen viser hvor ofte kategoriene i venstre kolonne (”Tyskland/Italia, ”Japan” og ”andre”) omtales i sammenheng med kategoriene i øverste rad (”vestmaktene”, ”Sovjetunionen” og ”andre”).³⁶ Slik vil dataene blir presentert slik at det er mulig å se hvor mye det er skrevet om de enkelte kategoriene, men også hvor mye det er skrevet om en kategori i interaksjon med en annen kategori. Tabellen stenger derimot for muligheten for å oppgi tekst der hvor både vestmaktene og Sovjetunionen, eller både Tyskland/Italia og Japan er involvert. Det er flere steder hvor for eksempel både Storbritannia og Sovjetunionen er nevnt i samme setning eller er involvert i samme situasjon eller hendelse. Dette gjelder blant annet for store deler av Jalta-konferansen. I slike tilfeller har jeg valgt å annullere de gitte linjene, og de er derfor ikke en del av statistikken som blir presentert.

Kategorien ”andre” er en samlekategori . Den 9-delte tabellen er valgt for å illustrere møtet mellom ulike aktører, og kategorien ”andre” vil derfor være en samling av mange ulike tema. Som eksempel vil det tyske angrepet på Polen havne i cellen der hvor kategorien ”Tyskland/Italia” møter kategorien ”andre”, og det samme gjelder omtale av nazistenes konsentrasjonsleirer. Norsk motstandskamp vil havne i cellen hvor ”andre” i den horisontale aktør-kolonnen møter ”andre” i den vertikale aktør-kolonnen, mens krigføring mellom Kina og Japan vil havne i cellen i møtet mellom ”Japan” og ”andre”. Statistikken blir presentert i det følgende.

---

³⁶ Se tabell 1-4.

3.2 Tabellfunn

Tabellene 1-4 viser prosentvis inndeling etter kategori i de fire oversiktsverkene.³⁷ Se appendiks for videre detaljer. Statistikken viser noen tendenser. For det første forandres den samlede summen av kategorien ”vestmaktene” – fra rundt 60 % for oversiktsverkene utgitt på 1950- og 60-tallet, til rundt 47 % for oversiktsverkene utgitt på 1980-tallet. For det andre har Sovjetunionen hatt en relativt stabil representasjon på mellom 20-26 %, hvilket er betydelig mindre enn representasjonen av vestmaktene. Dette vil bli diskutert i det følgende.

Tabell 1 Prosentvis inndeling etter kategori for ”Den annen verdenskrig” (1958)

	Vestmaktene	Sovjetunionen	Andre	Sum
Tyskland/ Italia	46 %	18 %	15 %	79 %
Japan	12 %	0,6 %	1 %	14 %
Andre	3 %	4 %	0,2 %	7 %
Sum	62 %	22 %	16 %	

Tabell 2 Prosentvis inndeling etter kategori for ”Vår egen tid” (1958)

	Vestmaktene	Sovjetunionen	Andre	Sum
Tyskland/ Italia	40 %	15 %	16 %	71 %
Japan	15 %	0,1 %	0 %	15 %
Andre	4 %	6 %	4 %	14 %
Sum	60 %	21 %	20 %	

³⁷ På grunn av avrunding av prosenttallene, er ikke nødvendigvis summen av elementene i tabellen lik den oppgitte summen.

Tabell 3 Prosentvis inndeling etter kategori for ”Fra krig til krig” (1982)

	Vestmaktene	Sovjetunionen	Andre	Sum
Tyskland/ Italia	29 %	18 %	23 %	70 %
Japan	16 %	0,8 %	3 %	20 %
Andre	4 %	3 %	4 %	10 %
Sum	49 %	21 %	30 %	

Tabell 4 Prosentvis inndeling etter kategori for ”Tragediens annen akt” (1986)

	Vestmaktene	Sovjetunionen	Andre	Sum
Tyskland/ Italia	29 %	18 %	22 %	69 %
Japan	11 %	0,2 %	3 %	14 %
Andre	5 %	8 %	4 %	16 %
Sum	45 %	26 %	29 %	

3.2.1 Fokus på “glemte grupper”

Statistikken viser at den samlede summen av kategorien “vestmaktene” forandrer seg. I oversiktsverkene utgitt på 1950-tallet, er rundt 60 % gitt til tema som omhandler vestmaktene. I verkene utgitt på 1980-tallet, er tallet imidlertid rundt 47 %. Tallet for Sovjetunionen har holdt seg stabilt, mens tallet for vestmaktene har altså sunket. Summen av kategorien “andre”, har økt tilsvarende med 10-15 % fra oversiktsverkene fra 1950-tallet til verkene fra 1980-tallet. Ettersom kategorien “andre” blant annet innebærer tekst som omhandler folkemordet Tyskland førte mot jøder og andre etniske grupper, er en mulig forklaring på disse endringene at slike tema er blitt gitt større plass i oversiktsverkene utgitt på 1980-tallet. En telling av linjer gitt til nazistenes folkemord bekrefter en slik tendens.³⁸ I “Den annen verdenskrig” (1958) er tema knyttet til Nazi-Tysklands utryddelsespolitikk gitt 0,7% av totalen. I “Vår egen tid” (1958) er temaet gitt 1,4%. I “Fra krig til krig” (1982) er temaet gitt 6,2%, og i “Tragediens annen akt” (1986) er det gitt 4,8% av totalen. Dette forklarer delvis hvorfor

³⁸ Se appendiks for mer detaljer.

kategorien “andre” har fått større plass i oversiktsverkene utgitt på 1980-tallet. En slik utvikling kan sies å være en del av en kultur- og sosialhistorisk trend, som siden 1970-tallet har ført med seg et større fokus på “glemte grupper”.³⁹ Slik har det også blant annet blitt et økt fokus på jødernes og andre gruppers erfaringer under andre verdenskrig.

3.2.2 Vestmaktene vs. Sovjetunionen

Statistikken viser at mellom 20-26 % av plassen i de fire oversiktsverkene, er gitt til tekst som omhandler Sovjetunionen. Vestmaktene (Storbritannia, USA og Frankrike) er til sammenligning blitt gitt 44-62 %. Tallene indikerer to ting. For det første har tema som omhandler Sovjetunionen hatt en relativt stabil representasjon. For det andre er det gitt større plass til vestmaktene sammenlignet med Sovjetunionen i alle de fire oversiktsverkene. De fire oversiktsverkene har altså gitt omtrent like stor plass til kategorien “Sovjetunionen”. En gjennomgang av hvilke tema som er tatt opp i de fire oversiktsverkene, viser at det stort sett er de samme temaene som går igjen. Basert på den stabile representasjonen av tema knyttet til Sovjetunionen og på hvilke tema som er tatt opp i verkene, vil jeg påstå at de gir en forholdsvis homogen fremstilling av Sovjetunionen. Kanskje var det i denne perioden en form for sementering av fortellingen om krigen på østfronten. Tekstanalysen vil derimot nyansere dette perspektivet noe, da den vil vise en endring i *hvordan* det fortelles om Sovjetunionen og østfronten.

I alle de fire oversiktsverkene har kategorien “vestmaktene” fått betydelig større plass enn kategorien “Sovjetunionen”, og dette gjelder for fire ulike oversiktsverk om andre verdenskrig, skrevet over et spenn på 28 år. Her er det verdt å bemerke at forskjellene i representasjon endrer seg. For verkene fra 1950-tallet er den gjennomsnittlige differansen på 39,5 prosentpoeng, mens for verkene fra 80-tallet er differansen redusert til i gjennomsnitt 23,5 prosentpoeng. Denne utviklingen har sannsynligvis sin forklaring i det økte sosialhistoriske fokuset.

Trenden er likevel at “vestmaktene” blitt gitt betydelig større plass i alle de fire oversiktsverkene. Ettersom kategorien “vestmaktene” innebærer tre forskjellige stater, mens Sovjetunionen kun inneholder én, er kanskje ikke denne fordelingen av stoff overraskende. Det kan argumenteres for at slik inndeling av kategorier gir en feilaktig fremstilling av de statistiske dataene, og at det gjøres et poeng ut av noe som egentlig ikke er et funn, nemlig at hendelser hvor tre store stater var involvert er gitt større plass enn hendelser hvor én stor stat

---

³⁹ Corell 2007: 17.

var involvert. Men Martijn Lak har som tidligere nevnt vist hvordan det de siste 15 årene nettopp er blitt rettet en kritikk mot det som kan sies å være en underkommunikasjon av krigen i Øst-Europa innenfor vestlig historieskriving. Denne kritikken innebærer blant annet det kritikerne mener er en nedgradering av krigen på østfrontens betydning for Nazi-Tysklands nederlag.⁴⁰

Norman Davies er en av dem som har kritisert tidligere fremstillinger av andre verdenskrig, og i sin bok “Europe at War”, diskuterer han hva en god fremstilling av andre verdenskrig bør inneholde. Han mener blant annet at det er Øst-Europa som utgjorde det geografiske episentret for krigen i Europa, og argumenterer med at det var Øst-Europa som var det største målet for nazi-Tysklands ekspansjon, der hvor størstedelen av Holocaust fikk utspille seg, og hvor kanskje tre fjerdedeler av krigføringen utspant seg. Militært mener han at hovedfokuset bør ligge på østfronten, selv om det også må gis plass til Atlanterhavskrigen, luftkrigen i Europa, og i de siste månedene, til vestfronten.⁴¹ I argumentasjonen for at hovedfokuset militært bør ligge på østfronten, bruker Davies et eksempel han mener illustrerer størrelsen på (og betydningen av) de ulike frontene. Davies bruker det han kaller “man-months” for å sette de ulike militære operasjonene opp imot hverandre. Slik gjør han en sammenligning av hvor mange soldater, og i hvor lang tid disse soldatene var i aksjon. Selv om antallet soldater ikke nødvendigvis kan si alt om styrken til en hær, eller betydningen av deres innsats for utfallet av en krig (dette kan avhenge av utstyr, moral og så videre), er en sammenligning av “man-months” et verktøy for å kunne sammenligne ulike militære operasjoner med utgangspunkt i en fellesnevner. Tabell 5 viser Davies sammenligning av “man-months” i militære operasjoner i Europa i perioden 1939-1945.

---

⁴⁰ Lak 2015: 569.

⁴¹ Davies 2007: 71 f.

Tabell 5 Active deployment of forces in Europe⁴²

Campaign	Man-months (millions)
Poland <i>September 1939</i>	2.56
Finland <i>1939-40</i>	9.00
German invasion of Denmark and Norway <i>1940</i>	0.04
German Western Offensive <i>May-June 1940</i>	9.00
German-Soviet War <i>1941-45</i>	406.00
North Africa <i>1941-43</i>	5.00
Italy <i>1943-45</i>	4.40
Western Front <i>June 1944- May 1945</i>	16.50

Med forbehold om at dette skjemaet kun viser militære operasjoner i Europa, viser det hvordan krigføringen mellom Tyskland og Sovjetunionen i perioden 1941-45 til sammen innebar 415 millioner “man-months”. Resten av militæroperasjonene i tabell 5 innebar til sammenligning til sammen 37,5 “man-months”. Når det gjelder aktive tropper, illustrerer dette skjemaet hvordan krigføringen mellom Sovjetunionen og Tyskland engasjerte størstedelen av soldatene i krigen i Europa. Davies mener derfor at en fremstilling av andre verdenskrig geografisk og militært bør ha hovedfokus i Øst-Europa og på østfronten. Men i de fire oversiktsverkene jeg har undersøkt, utgjør tekst som omhandler “vestmaktene” i gjennomsnitt 2,4 ganger mer enn tekst som omhandler Sovjetunionen. Her er det viktig å understreke at denne statistikken ikke gir tall på hva som er skrevet om ren krigføring (mye fordi dette kan være vanskelig å få gjennomført, da det kan være utfordrende å skille dette temaet fra andre tema), og viser derfor intet eksakt tall på forholdet mellom hva som er skrevet om krigføring der hvor Sovjetunionen er involvert sammenlignet med Storbritannia, USA og Frankrike er involvert. Min antagelse er derimot at et slikt tall ville gjenspeile den statistikken jeg har presentert i dette kapittelet. En stikkprøve i materialet viser nettopp en slik tendens.

En sammenligning av hvor mye som er skrevet om landgangen i Normandie og slaget ved Stalingrad, kan gi en indikasjon på hvordan krigføring på vestfronten og østfronten er blitt vektet i de fire oversiktsverkene. Vekting av hvordan ulike hendelser skal representeres er en av de store utfordringene for en historiker – de hendelsene som blir ansett som viktige blir gjerne gitt større plass enn hendelser som blir ansett som mindre viktige. Èn måte å

---

⁴² Davies 2007: 23.

bestemme hvor “stort” et slag eller en militæroperasjon var, er ved å se på tapstall. For landgangen i Normandie og slaget ved Stalingrad er forskjellene i dødsfall store. For “Operation Overlord”, som er kodenavnet for landgangen og slaget ved Normandie, er tapstallene anslått til omtrent 132 000, mens tapstallene for slaget ved Stalingrad er anslått til omtrent 973 000.⁴³ Dersom plass gitt til ulike hendelser i en fremstilling skulle bestemmes av tapstall, burde altså slaget ved Stalingrad fått relativt mye mer plass enn landgangen i Normandie. En telling av linjer med tekst gitt til de to hendelsene i de fire oversiktsverkene er illustrert i skjema 5, og viser at Landgangen i Normandie i gjennomsnitt er blitt gitt 1,9 ganger så mye plass som slaget ved Stalingrad.⁴⁴

Tabell 6 Tekst gitt til slaget ved Stalingrad og landgangen i Normandie i de fire oversiktsverkene

	Slaget ved Stalingrad	Landgangen i Normandie	Forhold
Den annen verdenskrig (1958)	69	123	1,78
Vår egen tid (1961)	75	148	1,97
Fra krig til krig (1982)	54	134	2,48
Tragediens annen akt (1986)	143	196	1,37

Antall linjer med tekst gitt til temaene slaget ved Stalingrad og landgangen i Normandie i oversiktsverkene. Siste kolonne viser forholdet mellom antall linjer gitt til D-dagen i forhold til Stalingrad.

Det er ikke slik at tapstall ved ulike slag, eller en telling av “man-months” kan overføres direkte og diktere hvordan en historisk fremstilling av en periode skal se ut, og at krigen på østfronten dermed burde bli tildelt størstedelen av plassen i en fremstilling av andre verdenskrig. Det er mange elementer som skal inkluderes for å gi en god historisk fremstilling. Nødvendigheten av å gi forståelse av utvikling og hendelsesforløp, og å balansere mellom å gå i bredden eller i dybden i en fremstilling, gir et rammeverk som kompliserer måten det fortelles på. Tapstall eller størrelsen på militære operasjoner dikterer sjelden hvordan stoffet prioriteres i en historisk fremstilling. I eksempelet med invasjonen av Normandie og slaget ved Stalingrad, er det andre ting enn bare tapstall som gjør invasjonen i Normandie til en viktig hendelse for å fortelle historien om andre verdenskrig. Militær-

⁴³ Davies 2007: 25.

⁴⁴ Se appendiks for videre detaljer.

operasjonen gjorde for eksempel at Tyskland måtte kjempe på tre fronter (i Sovjetunionen, Italia og Frankrike), og hadde derfor sannsynligvis stor betydning for krigens utfall.⁴⁵

Når det er sagt, er det viktig å understreke at mine kvantitative funn tyder på at proposisjonene virker å være litt skjeve mellom de ulike kategoriene i de fire oversiktsverkene. Et viktig premiss i historieskrivning er at hendelser som hadde stor betydning for et hendelsesforløp, må vektlegges mer enn hendelser som hadde mindre betydning.⁴⁶ Dette handler ikke minst om at måten stoffet prioriteres i en fremstilling, påvirker hvordan leseren tolker hva som er viktig og mindre viktig for en historisk hendelse eller periode. At de fire oversiktsverkene jeg undersøker har valgt å gi 20-26 % av plassen til Sovjetunionen, og at landgangen i Normandie er blitt gitt nesten dobbelt så mye plass som slaget ved Stalingrad, kan dermed være misvisende med tanke på hvor avgjørende krigføringen på østfronten var for utfallet av andre verdenskrig. Dette handler særlig om hvilket inntrykk leseren sitter igjen med. Kun basert på plass gitt til de ulike tema, vil ikke leseren av disse fire oversiktsverkene sitte igjen med en oppfatning om at østfronten var der hvor mesteparten av soldatene var plassert, og der hvor størstedelen av menneskeliv gikk tapt. Men det er ikke bare fysisk plass som avgjør hvordan en fremstilling tolkes av leseren. Dersom oversiktsverkene på en eller annen måte kommuniserer østfrontens sentrale posisjon i fortellingen om krigsforløpet, vil ikke 20-26 % nødvendigvis være en urimelig mengde stoff som omhandler Sovjetunionen. Ord kan balansere en fremstilling, og det er mye som kan sies på liten plass. Det gjenstår å se om dette er tilfellet, og vi vender oss nå mot en tekstanalyse av oversiktsverkene.

---

⁴⁵ Lak 2015: 571 f.

⁴⁶ Davies 2007: 483.

Kapittel IV

Tekstanalyse

Masteroppgaven dreier rundt spørsmålet om hvordan standardfremstillinger av andre verdenskrig har fremstilt Sovjetunionen. Forrige kapittel gav et innblikk i hvordan temaet er blitt prioritert kvantitativt. Den følgende tekstanalysen vil gi en gjennomgang av *hva* og *hvordan* det er skrevet om Sovjetunionen. I sammenheng med dette vil jeg understreke at analysen begrenser seg til et utvalg. Det ville være uhensiktsmessig å gi en fremstilling av absolutt alt som er skrevet om temaet. Jeg har derfor gjort et utvalg for å illustrere tendenser i hvordan oversiktsverkene har behandlet ulike tema knyttet til Sovjetunionen. Analysen er også gjort med utgangspunkt i å undersøke om og i tilfelle hvordan imagologi og orientalisme kommer til uttrykk i tekstene, og utvalget gjenspeiler dette formålet. Det følgende kapitlet vil bli delt inn i tema som er presentert i hvert sitt underkapittel. Der det er hensiktsmessig, vil underkapitlene igjen bli delt inn i de fire ulike oversiktsverkene, slik at jeg på en oversiktlig måte kan vise hvordan hvert enkelt verk har behandlet de ulike tema. Først: Østfronten.

4.1 Østfronten

I forrige kapittel viste jeg hvordan Sovjetunionen kan sies å være kvantitativt underrepresentert i de fire oversiktsverkene, og argumenterte for at en slik prioritering av stoffet kan være misvisende med tanke på leserens tolkning av østfrontens betydning for utfallet av andre verdenskrig. Så hvordan har de fire oversiktsverkene behandlet dette temaet?

4.1.1 "Den annen verdenskrig" (1958)

Verket "Den annen verdenskrig" beskriver krigen på østfronten som en krig med store tap av soldater på begge sider.⁴⁷ Den røde armé blir betegnet som en hard motstander,⁴⁸ og Tyskland hadde i følge forfatteren undervurdert Sovjetunionens motstandskraft. Slaget om Moskva i 1941 blir trukket frem som et slag som gikk hardt utover den tyske hæren, en motgang de aldri kom seg etter.⁴⁹ Men det er slaget ved Stalingrad som blir betegnet som vendepunktet i krigen på østfronten, og skriver: "sammen med de omtrent samtidige begivenheter i Nord-

---

⁴⁷ Johan Sverdrup, "Den annen verdenskrig" i Arne Ording og Thorleif Dahl (red), *Aschehougs verdenshistorie : fra antikken til våre dager. 8: Den annen verdenskrig*, Oslo 1958: 178, 251.

⁴⁸ Ibid: 182, 213.

⁴⁹ Ibid: 178, 186.

Afrika betegnet det også et vendepunkt i den annen verdenskrigs historie.⁵⁰ Verket behandler Stalingrad som en sentral hendelse hvor den tyske armé opplevde et stort nederlag, og hvor den røde armé fra da av overtok initiativet og drev tyskerne vestover.⁵¹ ”Den annen verdenskrig” tilskriver på denne måten krigen ved østfronten en betydning. Men dette krigsteateret blir ikke eksplisitt betegnet som av stor betydning for utfallet av krigen. Den røde armés suksess blir i stor grad forklart som følger: Høstregn og den russiske vinteren gikk hardt utover de tyske troppene,⁵² Hitler gjorde dårlige strategiske valg for den tyske krigføringen, og USAs forsyninger bidro i stor grad til Sovjetunionens suksess.⁵³ Om hjelpen fra USA skriver forfatteren blant annet slik: ”I 1942 ble hjelpen i første rekke gitt i form av ferdige produkter, da det gjaldt å utstyre den røde armé med de helt nødvendige våpen til å forhindre et militært nederlag.”⁵⁴

4.1.2 ”Vår egen tid” (1958)

Verket ”Vår egen tid” behandler krigføringen på østfronten noenlunde likt som verket ”Den annen verdenskrig”, men er mer utmalende med tanke på hvordan Tysklands nederlag blir forklart. Her blir den røde armé betegnet som jevnbyrdige motstandere som ytet effektiv motstand mot den tyske hæren.⁵⁵ Sovjetunionens geografiske utstrekning blir beskrevet som en stor ulempe for tyskerne, da de sovjetiske soldatene enkelt kunne trekke seg tilbake, og dermed unngå den tyske hærens knipetangsmanøvre. I tillegg trekkes det frem at sovjetsoldatene benyttet den brente jords taktikk, hvilket gjorde at tyskerne måtte bruke ressurser på å bygge opp et funksjonsdyktig apparat.⁵⁶ Også her blir noe av suksessen tilskrevet vinteren som den tyske hæren ikke var forberedt på.⁵⁷ Om slaget ved Stalingrad skriver for eksempel forfatteren slik: ”Ennå i to måneder kjempet de omringede divisjoner i den fryktelige russiske steppe-vinter, like meget mot sult og kulde som mot russerne (...).”⁵⁸ Hitlers manglende strategiske evner blir også her trukket frem som bidragsytende til den tyske hærens nederlag på østfronten.⁵⁹ Slaget ved Stalingrad blir betegnet som et avgjørende vendepunkt i krigen, hvor tyskerne led et stort nederlag de aldri kom tilbake fra.⁶⁰

---

⁵⁰ Sverdrup 1958: 220.

⁵¹ Ibid: 220.

⁵² Ibid: 184, 252.

⁵³ Ibid: 186, 252.

⁵⁴ Ibid: 252.

⁵⁵ Christian A. R. Christensen, *Menneskenes liv og historie. Vår egen tid*, Oslo 1958: 364, 378.

⁵⁶ Ibid: 363 f.

⁵⁷ Ibid: 364, 376.

⁵⁸ Ibid: 376.

⁵⁹ Ibid: 378.

⁶⁰ Ibid: 373, 375 f.

4.1.3 "Fra krig til krig" (1982)

Verket "Fra krig til krig" skiller seg fra de foregående verkene på et sentralt punkt, nemlig tydelighet i beskrivelsen av hvor omfattende krigføringen på østfronten var. Forfatteren skriver blant annet som følger: "Krigen mot Sovjet kom til å strekke seg over nesten fire år, og den utviklet seg til en massekrig som i lange perioder beskjeftiget 90 prosent av alle tyske tropper i aktiv innsats."⁶¹ Sovjetunionen blir eksplisitt betegnet som å bære hovedbyrden i landkrigføringen, og det blir bemerket at Hitler anså krigen mot Sovjetunionen som hovedsaken.⁶² Her blir det også gitt tall som viser de store forskjellene på tapstallene for Sovjetunionen sammenlignet med de vestallierte,⁶³ og forfatteren oppgir også tall på hvor mange divisjoner som var plassert på østfronten i november 1942: "(...) Tyskland (hadde) av i alt 262 divisjoner 195 plassert på østfronten."⁶⁴

Når poenget om den harde vinteren som gjorde det vanskelig for den tyske hæren trekkes frem, følges det opp med et sitat fra den sovjetiske marskalk Zhukov, som skal ha bemerket: "Vinteren sjenerte oss også".⁶⁵ Slaget ved Stalingrad er også i dette oversiktsverket trukket frem som et vendepunkt. Slaget ved Kursk blir til forskjell fra verkene utgitt på 1950-tallet spesielt trukket frem. Slaget ved Kursk blir betegnet som krigens største panserslag, og et nederlag som Tyskland ikke greide å komme tilbake fra.⁶⁶

4.1.4 "Tragediens annen akt" (1986)

Verket "Tragediens annen akt" behandler temaet østfronten på lignende måte som oversiktsverkene utgitt på 1950-tallet. Været og vinteren blir trukket frem som sentrale faktorer for Tysklands nederlag,⁶⁷ og samme gjelder Hitlers strategiske feilgrep.⁶⁸ Stalingrad blir også her trukket frem som tyskernes hittil største nederlag, og blir betegnet som et vendepunkt hvor tyskerne led et stort nederlag.⁶⁹ Slaget ved Kursk blir også i dette verket betegnet som et av de største panserslag i historien, hvor "tyskerne led et stort, kanskje

---

⁶¹ Henning Poulsen, *Aschehougs verdenshistorie. Fra krig til krig. 1914-1945*, Oslo 1982: 203.

⁶² Ibid: 231 f.

⁶³ Ibid: 261.

⁶⁴ Ibid: 231 f.

⁶⁵ Ibid: 208.

⁶⁶ Ibid: 237.

⁶⁷ Thomas Magnusson, *Cappelens verdenshistorie. Tragediens annen akt*, Oslo 1986: 253 ff.

⁶⁸ Ibid: 254, 286.

⁶⁹ Ibid: 287.

avgjørende nederlag.⁷⁰ I likhet med de andre oversiktsverkene, blir den røde armés motstand beskrevet som hard, hvilket resulterte i store tap for den tyske hæren.⁷¹

4.1.5 Oppsummering av temaet ”østfronten”

I forrige kapittel skrev jeg om hvordan innholdet i en tekst kan balansere en fremstilling. På bakgrunn av min tekstanalyse – og med tanke på at oversiktsverkene utgitt på 1950-tallet i snitt gav USA, Storbritannia og Frankrike 39,5 prosentpoeng mer plass enn Sovjetunionen – er min konklusjon at verkene ”Den annen verdenskrig” og ”Vår egen tid” ikke kommuniserer størrelsen på krigføringen på østfronten og dens betydning for utfallet av andre verdenskrig. Verkene gjør ingen sammenligninger for å vise proposjonene på krigføringen i krigens løp, og gir heller ingen eksplisitte vurderinger av østfrontens betydning i hendelsesforløpet. Den røde armés suksess blir i stor grad forklart som et resultat av dårlige værforhold, Hitlers feilslåtte strategier og USAs forsyninger til Sovjetunionen. Resultatet blir at østfronten kommer litt i bakgrunnen, og den røde armés innsats blir nedvurdert gjennom en vektlegging av andre faktorer som forklaring på tyskernes nederlag.

”Tragediens annen akt” fra 1986 synliggjør heller ikke proposjonene på krigføringen, og følger i stor grad de samme forklaringsmodellene som verkene fra 1950-tallet når det skrives om russiske seire på østfronten. Likevel betegner ”Tragediens annen akt” den røde armé som ”dyktig”, og sammen med de tallmessige tendensene – som viste en nedgang til en differanse på 19 prosentpoeng mellom plass gitt til ”Sovjetunionen” og ”vestmaktene” (se tabell 4) – fremstår dette verket som mer balansert sammenlignet med oversiktsverkene utgitt på 50-tallet. Verket ”Fra krig til krig” fra 1982 har til forskjell fra de andre verkene synliggjort de store forskjellene i proposjoner på krigføringen, og østfronten får her tildelt hovedrollen i landkrigen under andre verdenskrig. Verket har også i mindre grad fokusert på faktorer slik som været, forsyninger fra USA og Hitlers strategiske feilgrep som avgjørende for utfallet av krigføringen. Selv om verket ikke ville nådd opp til standardene Norman Davies setter for en fremstilling av andre verdenskrig i Europa, er ”Fra krig til krig” mye nærmere Davies ideal om synliggjøring av østfronten enn de tre andre oversiktsverkene.

I følge en artikkel av David M. Glantz har det i amerikanske fremstillinger av østfronten vært en tendens til å se krigføringen mellom Sovjetunionen og Tyskland fra et tysk perspektiv. Glantz hevder at alle engelske utgivelser som omhandlet østfronten utgitt mellom 1945-58 var skrevet av tyske forfattere, og basert utelukkende på tyske kilder, hvilket formet

---

⁷⁰ Magnusson 1986: 289.

⁷¹ Ibid: 254, 285, 287.

hvordan det ble skrevet om dette krigsteateret i lang tid. I følge Glanz var det en unnskyldende tone i disse fremstillingene, og dette resulterte i at følgende forklaringsmodeller ble sentrale: 1) Dårlig vær kom i veien for gjennomføringen av de tyske operasjonene 2) Lend-lease var essensielt for Sovjetunionens suksess 3) Hitler var årsaken til alle de tyske nederlagene (merk at det er flere forklaringsmodeller i Glantz's artikkel, men disse tre er utvalgt ettersom de er relevante for mine funn).⁷² Glantz's perspektiv stemmer godt med de funn jeg har gjort i min analyse, der det egentlig bare er verket "Fra krig til krig" som bryter med disse tendensene. Det er altså mulig at oversiktsverkene skriver slik de gjør om østfronten fordi de bygger videre på et slikt tysk perspektiv. Her må det også nevnes at kildesituasjonen lenge var begrenset, da de sovjetiske arkivene først ble åpnet etter Sovjetunionens sammenbrudd.⁷³ Men det kan også være mer politiske årsaker til at østfronten er blitt underkommunisert i fremstillinger av andre verdenskrig. I et intervju med historynet.com har historiker uttrykt Andrew Roberts følgende:

The major problem with the historiography of World War II is the Cold War – it was not in the West's postwar interest to acknowledge that it was the russians who destroyed the Wehrmacht, at an unbelievable cost to themselves.⁷⁴

Roberts hevder altså at det på grunn av den politiske spenningen mellom øst og vest under den kalde krigen, har vært et mer eller mindre bevisst valg innenfor vestlig historieskriving å tilegne Sovjetunionen og den røde armé lite betydning for Tysklands nederlag. Det er ikke usannsynlig at den kalde krigen har vært en referanseramme for historiske tolkninger, og et element inn i en vestlig diskurs som kan ha vært med på å forme hvordan Sovjetunionen er blitt fremstilt i fremstillinger av den andre verdenskrig.

Det er også mulig å tolke oversiktsverkene's fokus på slaget ved Stalingrad som et vendepunkt, som en synliggjøring av østfrontens betydning for utfallet av krigen. Jeg mener heller at forklaringen på fokuset på Stalingrad kan ligge i at denne hendelsen har fått status som et *lieux de mémoire*, eller *minneste* – som beskrevet av Pierre Nora – i fortellingen om andre verdenskrig. Dette vil jeg diskutere mer utførlig i avslutningskapitlet. Hvorfor slaget ved Kursk har fått et økt fokus i verkene fra 1980-tallet har jeg ingen god forklaring på. En mulighet er at dette slaget var kommet mer i fokus i forskningsverden etter blant annet

---

⁷² fmso.leavenworth.army.mil, American Perspectives on Eastern Front Operations in World War II (aksessert 16 februar 16).

⁷³ Davies 2007: 485.

⁷⁴ historynet.com, Interview with World War II Historian Andrew Roberts (aksessert 22. mars 2016).

Harrison Salisburys synliggjøring av Kursk i sin bok ”The Unknown War”⁷⁵ og miniserien med samme navn utgitt i 1978, hvor en av de i alt tjue episodene hadde slaget ved Kursk som tema.⁷⁶

4.2 Synet på Stalin og sovjet-regimets politikk

Norman Davies er klar i sin tale, Sovjet-regimet var skyldig i en rekke krigsforbrytelser under andre verdenskrig – fra for eksempel å være aggressor og okkupere land slik som Polen, de baltiske landene og Finland, til mord og mishandling av krigsfanger.⁷⁷ I dette underkapitlet vil jeg undersøke hvordan de fire oversiktsverkene forklarer noen av de handlingene som Davies omtaler som krigsforbrytelser: mordene på polske offiserer i Katyn-skogen, og okkupasjonen av Polen, de baltiske landene og Finland. Jeg vil også undersøke hvordan verkene forklarer Sovjet-regimets politiske overveielser, for eksempel hvordan det skrives om den polske hjemmehærens oppstand i Warsawa, da den røde armé holdt seg utenfor kampene og den polske hjemmehæren led et stort nederlag. Hvordan forklarer oversiktsverkene disse handlingene? Men først vil jeg gi en kort gjennomgang av disse hendelsene.

Etter Tysklands innmarsj i Polen i 1939, rykket sovjetiske tropper inn i Polen og okkuperte det området som i en hemmelig klausul av den tysk-sovjetiske ikke-angrepspakten var blitt betegnet som sovjetisk interessesfære. Estland, Latvia og Litauen ble tvunget til å inngå støtteavtaler med Sovjetunionen, hvor det ble åpnet for at den røde armé kunne opprette baser på deres territorium. Finland ville ikke imøtekomme Sovjetunionens krav om å oppgi en del av sitt territorium, hvilket resulterte i et sovjetisk angrep på Finland i november 1939.⁷⁸

I 1943 ble massegraver med tusenvis av polske offiserer funnet i Katyn-skogen. Tyskerene gav den røde armé skylden, mens Sovjetunionen hevdet dette var en tysk dekkoperasjon. Åpningen av russiske arkiv viste senere at de polske offiserene var blitt likvidert av den røde armé på Stalins ordre.⁷⁹ ”Oppstanden i Warsawa” referer til den polske hjemmehærens kamper mot de tyske okkupasjentene mellom august og oktober 1944. Hjemmehæren forventet hjelp fra de vest-allierte og den røde armé. De vest-allierte ble imidlertid nektet landingstillatelse i territorium som var holdt av Sovjet, og den røde armé, som kunne rykket inn i Warsawa, valgte å holde seg utenfor.⁸⁰

---

⁷⁵ Harrison E. Salisbury, *The Unknown War*, Toronto 1978.

⁷⁶ imdb.com, *The Unknown War* (aksessert 16. Mai 16).

⁷⁷ Davies 2007: 65 f.

⁷⁸ R.R. Palmer, Joel Colton og Lloyd Kramer, *A History of the Modern World. Since 1815*, Boston 2007: 837.

⁷⁹ Ibid: 852.

⁸⁰ Davies 2007: 119 f.

4.2.1 ”Den annen verdenskrig” (1958)

Den røde armés innmarsj i Polen i 1939 blir i verket ”Den annen verdenskrig” betegnet som et angrep, og det samme gjelder innblandingene i de baltiske landene.⁸¹ Okkupasjonene blir forklart på følgende måte: For det første gikk Sovjetunionen inn i landene ettersom de var en del av deres interessesfære, som var blitt bestemt under forhandlinger med Tyskland. For det andre nærte sovjet-regimet en mistro til Tyskland, og okkupasjonen var et resultat av dette.⁸²

Forfatteren skriver:

Stalin må med uro ha fulgt Hitlers raske seier i vest. (...) Stalins svar på Hitlers seier var å styrke sine posisjoner langs grensen. I juni ble Estland, Lettland og Litauen okkupert, de politiske ledere arrestert eller likvidert, og kommunistregimer innsatt i de tre land. Senere ble de etter ”frie valg” innlemmet i Sovjet-Samveldet.⁸³

Sovjetunionens okkupasjoner forklares på denne måten som et forsvar mot Tyskland. Forsvar som forklaringsmodell blir også brukt om den finske vinterkrigen, hvor forfatteren vektlegger Sovjetunionens behov for å kontrollere land på grunn av Leningrads utsatte stilling.⁸⁴ Sovjetunionens politikk før 1941 blir forklart som et forsøk på å holde seg utenfor krigen, og avtalene med Tyskland var basert på denne politiske linjen. Verket fremstiller det som at denne politikken ble ført som resultat av at sovjet-regjeringen ikke trodde Tyskland ville føre en to-fronts-krig.⁸⁵

Massegravene i Katyn-skogen blir tatt opp som tema når forholdet mellom sovjet-regimet og den polske eksil-regjeringen i London blir behandlet. Forfatteren antyder ingen skyld i spørsmålet. Når sovjet-regimets holdninger til den polske hjemmehærens oppstand blir behandlet, antyder forfatteren en moralsk brist hos de sovjetiske lederne. Her brukes adjektivet ”kynisk” om sovjet-regimets avslag om å gi hjelp til polakkene, og forfatteren skriver: ”Sovjet-Samveldets holdning til reisningen i Warszawa etterlot et forstemmende inntrykk i vest og vekket for alvor mistroen til dets hensikter i Øst-Europa.”⁸⁶ Verket ”Den annen verdenskrig” fremstiller slik Sovjetunionen som en mistenkelig alliert, og uttrykker også andre steder en mistro mellom de allierte.⁸⁷ Likevel virker forfatteren å først og fremst tolke Stalin og hans regimes politikk som et resultat av et forsvar mot Tyskland, og at de

---

⁸¹ Sverdrup 1958: 118, 125 f.

⁸² Ibid: 119, 125 f.

⁸³ Ibid: 153.

⁸⁴ Ibid: 126.

⁸⁵ Ibid: 173 f, 176 f, 181.

⁸⁶ Ibid: 284.

⁸⁷ Ibid: 242, 256.

gunstige strategiske posisjonene Sovjetunionen hadde vunnet underveis i krigens forløp, ble en geopolitisk bonus som kunne utnyttes til deres fordel.⁸⁸

4.2.2 "Vår egen tid" (1958)

Verket "Vår egen tid" behandler i stor grad disse temaene på samme måte som verket "Den annen verdenskrig". Sovjetunionen blir fremstilt som angriper i Polen, de baltiske landene og Finland, og okkupasjonene blir først og fremst forklart som en strategi for å forsvare seg mot en eventuell krig med Tyskland.⁸⁹ Massegravene i Katyn-skogen blir også her tatt opp som tema, men forfatteren impliserer ingen skyld hos verken tyskerne eller Sovjet.⁹⁰ Forfatteren ytrer på følgende måte en form for fordømmelse av sovjet-regjeringens mangel på handling i sammenheng med oppstanden i Warsawa:

Særlig uhyggelig var den holdning Stalin inntok da Churchill og Roosevelt ville gjøre et desperat forsøk på å hjelpe opprørerne i Warsawa ved hjelp av fly (...). Stalin sa blankt nei (...).⁹¹

Også her blir det implisert en form for mistenksomhet i forholdet mellom Sovjetunionen og de andre allierte, hvor det trekkes frem at Churchill mistenkte Stalin for å ville utbygge sine posisjoner i Sør-og Sørøst-Europa dersom den røde armé befridde Tysklands okkuperte stater i disse områdene.⁹²

4.2.3 "Fra krig til krig" (1982)

Verket "Fra krig til krig" behandler sovjetisk innblanding i Polen, de baltiske landene og Finland på en litt annen måte enn verkene utgitt på 50-tallet. Her blir det understreket at Sovjetunionen ventet med å angripe Polen til nederlaget var et faktum for å unngå å provosere vestmaktene. Når forfatteren skriver om avtalene med de baltiske landene, får de en litt annen betydning enn i de tidligere fremstillingene. Valget om å okkupere disse statene blir ikke kun forklart som del av en forsvarsstrategi utløst av frykten for et tysk angrep, men mer som et geopolitisk trekk for egen vinning.⁹³ I sammenheng med angrepet på Finland, skriver forfatteren at: "Opinionen i Skandinavia og hele Vest-Europa tok parti for finnene, og også regjeringene i Paris og London betraktet nå Sovjet som en aggressor på linje med

---

⁸⁸ Sverdrup 1958: 255.

⁸⁹ Christensen 1958: 336 ff.

⁹⁰ Ibid: 394.

⁹¹ Ibid: 395.

⁹² Ibid: 398.

⁹³ Poulsen 1982: 192.

Tyskland.”⁹⁴ Verket maler på denne måten et litt annet bilde av sovjet-regimet, hvor Sovjetunionen fremstår som aggressor snarere enn en stat som handler i forsvar.

Massegravene i Katynskogen blir også her tatt opp som tema. I verket ”Fra krig til krig” blir (til forskjell fra de to tidligere oversiktsverkene) Sovjetunionen utpekt som den sannsynlige overgriper.⁹⁵ Når det gjelder Warsawaoppstanden uttaler ikke forfatteren noen eksplisitt fordømmelse over sovjet-regimets passive holdning, men bemerker simpelthen at Stalin nektet å gi landingstillatelse for de vestallierte forsyningene.⁹⁶

4.2.4 ”Tragediens annen akt” (1986)

I ”Tragediens annen akt” er kritikken av Stalin og hans regime blitt mye tydeligere. Sovjetunionens angrep på og okkupasjon av Polen, de baltiske landene og Finland blir sett på som bevisste geopolitiske trekk for egen vinning. Om den sovjetiske tilnærmingen til Tyskland står det blant annet:

En overenskomst mellom Berlin og Moskva kunne derimot føre til at Tyskland kom i krig med de vestlige stormakter, mens Sovjetunionen kunne holde seg utenfor – i hvert fall i første omgang. Dessuten var Hitler langt bedre enn vestmaktene i stand til å tilby Sovjetunionen de landområdene i Øst-Europa som stod på Stalins ønskeliste.⁹⁷

Sovjetunionens manglende innblanding under oppstanden i Warsawa blir forklart som et politisk spill for å få innflytelse over Polen gjennom Lublin-regjeringen som var blitt opprettet på sovjetisk initiativ. Sovjet-regimets handlinger blir forklart som et spill for å vinne Polen som et sovjetisk lydrike.⁹⁸ Og i behandlingen av Katyn-massakeren antyder forfatteren at Sovjetunionen er en sannsynlig syndebukk.⁹⁹

Stalin blir i dette verket utsatt for direkte kritikk. Når det skrives om diplomatiske samtaler mellom Eisenhower og Stalin mot slutten av krigen, hvor Eisenhower gir beskjed om at Berlin ikke skulle betraktes som et krigsmål, skriver forfatteren slik: ”Stalin sa seg enig, og meddelte at han blant annet betraktet Dresden som hovedmål for de russiske styrkene i området. Svaret var bevisst villedende.”¹⁰⁰ Og når det skrives om forhandlinger om Polen-

---

⁹⁴ Poulsen 1982: 192.

⁹⁵ Ibid: 256.

⁹⁶ Ibid: 247.

⁹⁷ Magnusson 1986: 137.

⁹⁸ Ibid: 315.

⁹⁹ Ibid: 291.

¹⁰⁰ Ibid: 320.

spørsmålet under Jalta-konferansen, blir det gjort en bemerkning om at Polen allerede var i ”Stalins stålneve”.¹⁰¹ Slik fremstilles Stalin som en slu og upålitelig skikkelse og alliert.

4.3.5 Oppsummering av temaet ”Synet på Stalin og sovjet-regimets politikk”

En generell trend er at synet på Sovetregimets handlinger endrer seg fra verkene utgitt på 1950-tallet til verkene utgitt på 1980-tallet – fra å bruke forsvar som forklaringsmodell, til å se Sovjetunionen som en aggressor. Der hvor det beskrives en vest-alliert mistro mot Sovjetunionen i verkene fra 1950-tallet, blir kritikken av Stalin og sovjet-regimet betydelig mer uttalt i verkene fra 1980-tallet, spesielt i verket ”Tragediens annen akt” fra 1986. En slik økt kritikk kan ha vokst ut fra Sovjet-regimets egen kritikk av Stalin på 50-tallet. Krutsjevs revisjonsime la til rette for at det mellom 1960 og 1965 ble gjort nye studier av den andre verdenskrig som uttrykte fordømmelse av Stalins handlinger.¹⁰² Den økte kritikken av Stalin og sovjet-regimet kan også ha en sammenheng med erfaringene fra den kalde krigen. Ettersom konflikten mellom supermaktene USA og Sovjetunionen pågikk over flere tiår, kan denne erfaringen ha bidratt til en økt kritikk av Sovjetunionen i den vestlige verden. Denne tendensen kan kanskje også leses i oversiktsverkene omtale av Katyn-massakren, hvor verkene fra 1980-tallet antyder at Sovjetunionen er den sannsynlige skyldige, mens verkene fra 1950- og 60-tallet ikke antyder noen skyld. Visshet om at det var den røde arme som hadde gjennomført likvideringen av de polske offiserene funnet i Katyn-skogen, ble imidlertid først en mulighet etter Gorbatsjevs innrømmelse av forholdene i 1990.¹⁰³

4.3 Helter og andre allierte

De fleste av oss ville kanskje reagert dersom de tyske angrep på Norge i 1940 ble beskrevet som heorisk. Dette viser at våre oppfatninger av historien er tett knyttet opp mot hvem vi anser for å være helter og hvem vi anser for å være fiender. Men hvem er heltene i fremstillingene av andre verdenskrig? Hvordan skrives det om de ulike kjempende nasjonene?

4.3.1 ”Den annen verdenskrig” (1958)

Verket beskriver den røde armé som en hard motstander som ”ytet innbitt motstand”.¹⁰⁴ Når forfatteren forsøker å forklare hvordan Sovjetunionen kunne fortsette krigføringen etter de

---

¹⁰¹ Magnusson 1986: 315.

¹⁰² Patrick Finney, ”Vasily Grossman and the myths of The Great Patriotic War”, nr. 42 i *Journal of European Studies*, 2013: 320.

¹⁰³ Davies 2007: 14.

¹⁰⁴ Sverdrup 1958: 178, 182.

store militære og økonomiske tapene den hadde lidd i løpet av 1941-42, skriver han at den viktigste forklaringen ligger i ”det russiske folks evne til å leve på et eksistensminimum”.¹⁰⁵ Denne bemerkningen er interessant i et imagologisk og orientalistisk perspektiv. Setningen er etter min mening et spor av en form for essensialisme. Forfatteren mener muligens bare å kommentere de vanskelige forholdene i Sovjetunionen i denne perioden. Resultatet er derimot at setningen fremstår som en karakteristikk av det russiske folk, hvor de skulle ha en spesiell evne til å leve på lite ressurser. Eller med andre ord at de er et ”hardbarket folk”. En slik type karakteristikk faller inn under en imagologisk nord-sør-modell, der hvor nordboere blant annet skal være mer hardbarkedede enn de i sør.¹⁰⁶

Det er ingen åpenbart positive konnotasjoner som brukes når det skrives om den røde armés krigføring. Dette blir derimot gjort når det skrives om andre krigførende, den polske motstanden blir betegnet som ”tapper”, det samme gjelder den greske motstanden mot italienerne, samt om amerikanske og filippinske soldaters kamp mot japanerne.¹⁰⁷ Amerikanernes motstand blir også ved ett tilfelle beskrevet som ”heroisk”.¹⁰⁸ Ordvalget er ikke nødvendigvis bevisst fra forfatterens side, og kan være tilfeldig. Men det illustrerer likevel et mønster som går igjen i alle de fire oversiktsverkene, nemlig et mønster der hvor innbyggere i Sovjetunionen fremstår som harde og robuste, mens andre blir fremstilt i mer heroiserende ordelag. Britene for eksempel til blir sammenligning flere ganger beskrevet med positive konnotasjoner. Den britiske generalen O’Conner blir beskrevet som ”fremragende”¹⁰⁹, og om Winston Churchill skrives det slik:

Dette (at militære sakkyndige anslo at den røde armé bare kunne holde ut i kort tid) forhindret ikke Churchill i å gå fullt og helhjertet inn for hjelp til Sovjet-Samveldet og anbefale at den amerikanske hjelpen, som Storbritannia selv så hardt trengte til, ble delt med den nye allierte.¹¹⁰

Forfatteren understreker her hvordan dette var hjelp Storbritannia selv trengte, men som likevel skulle deles (hvilket ikke er en nødvendig detalj å skulle oppgi), og Churchill blir på denne måten fremstilt som en selvoppofrende statsleder. Ved ett tilfelle beskrives krigføringen mellom de britiske og tyske styrkene som: ”preget av større ridderlighet enn på andre fronter (...)”¹¹¹ Hva forfatteren mener med ”ridderlighet” er ikke godt å si, men i følge

---

¹⁰⁵ Sverdrup 1958: 252.

¹⁰⁶ Chew 2009: 184.

¹⁰⁷ Sverdrup 1958: 118, 163, 198.

¹⁰⁸ Ibid: 294.

¹⁰⁹ Ibid: 166.

¹¹⁰ Ibid: 180.

¹¹¹ Ibid: 206.

Oxford Dictionary of English er det tilsvarende engelske ordet “chivalry”, brukt om: ”The combination of qualities expected of an ideal knight, namely courage, honour, courtesy, justice, and a readiness to help the weak.”¹¹² Kampene i Nord-Afrika blir gjennom dette fremstilt som hederlige, mens kampene på østfronten altså blir fremstilt som harde og innbitte.

4.3.2 ”Vår egen tid” (1958)

Verket ”Vår egen tid” bruker heller ingen åpenbart positive konnotasjoner i behandlingen av kampene på østfronten og i sin omtale av den røde armé. Men filippinske og amerikanske styrker under general MacArthur blir beskrevet som å ha kjempet en ”heroisk” forsvarskamp.¹¹³ Og igjen er det britene som i størst grad blir tilskrevet rollen som protagonist. Dette bli blant annet gjort på følgende måte: De hadde sin uforstyrrelige sinnsro, sin ustemmelige kampvilje – og de hadde en leder av virkelige dimensjoner.”¹¹⁴ Churchill blir her omtalt i heroiserende ordelag, og blir litt senere i verket omtalt slik: ”Med aldri sviktende kampmot ledet han Storbritannia gjennom de mørke årene 1940-1941 og fram til den endelige seier.”¹¹⁵

4.3.3 ”Fra krig til krig” (1982)

Verket ”Fra krig til krig” tillegger ingen av de krigførende nasjonale hærene noen form for positive konnotasjoner, men antyder heller en form for slektskap mellom Sovjetunionen og den vestlige verden når det står:

(...) sett i videre perspektiv tilhørte både Sovjet og USA den europeiske kultur, hadde en teknisk kunnskap og en politisk forestillingsverden av europeisk opprinnelse. Det er derfor vel riktigere å si at makten rykket ut på fløyene, at skiftet var et av historiens mange eksempler på at en kultur er nådd til sterkere utfoldelse i nye områder utenom de gamle kjernelandene.¹¹⁶

Sovjetunionen inkluderes her i det forfatteren omtaler som en ”europeisk kultur” som visstnok skal ha fått utfolde seg i området, og inkluderes på denne måten kulturelt, om enn ikke politisk, i et vestlig felleskap.

---

¹¹² oxforddictionaries.com, chivalry (aksessert 22. april 16).

¹¹³ Christensen 1958: 405.

¹¹⁴ Ibid: 353.

¹¹⁵ Ibid: 357.

¹¹⁶ Poulsen 1982: 263.

4.3.4 ”Tragediens annen akt” (1986)

I likhet med de andre oversiktsverkene beskriver verket ”Tragediens annen akt” den røde armés motstand som hard, men her blir den sovjetiske hæren også beskrevet med adjektivet ”dyktig”.¹¹⁷ Noe tilsvarende adjektiv blir ikke brukt i noen av de andre oversiktsverkene når det snakkes om den røde armé. Men igjen er det Storbritannia som blir omtalt i de mest positive former. Forfatteren skriver at Churchills berømte ord ”Never was so much owed by so many to so few”, var en sannhet uten modifikasjoner.¹¹⁸ Her tar han altså et tydelig standpunkt med tanke på hvem som er helter og hvem som er fienden – ved å bekrefte Churchills syn på det britiske flyvåpenets motstand, stiller forfatteren seg ”på lag” med britene. For å understreke dette poenget: Dersom forfatteren hadde skrevet i lignende baner om tyske seire, ville sannsynligvis mange sett det som uttrykk for høyreekstreme sympatier. Og Churchill selv blir omtalt slik: ”Hans stedighet, hans inspirerende taler og hans enorme arbeidsevne var av uvurdelig betydning for britene i den tid som nå fulgte.”¹¹⁹ Om de britiske Spitfire-flyene skriver forfatteren at de ”(...) ble legendariske gjennom sin forbilledlige taktikk (...)” Slik tilskriver forfatteren Storbritannia rollen som protagonist og helt i fremstillingen av andre verdenskrig.

4.3.5 Oppsummering av temaet ”Helter og andre allierte”

Roller som helt og fiende er ikke entydig i de fire oversiktsverkene. Likevel vil jeg argumentere for at et generelt trekk er at de vest-allierte blir fremstilt som helter, mens Sovjetunionen bare er ”andre allierte” i kampen mot fienden som er Tyskland, Italia og Japan. Av de fire oversiktsverkene er det bare i ”Tragediens annen akt” at den røde armé blir tildelt et adjektiv som kan tolkes som en positiv konnotasjon, nemlig adjektivet ”dyktig”. Til sammenligning omtaler verkene fra 50-tallet andre alliertes krigføring som ”tapper” og ”heroisk”. En slik språkbruk kommuniserer at den kampen disse soldatene kjempet var en hederlig kamp, og land som Polen, Hellas, Filippinene, USA og Storbritannia blir derigjennom gitt rollen som helter i fortellingen om andre verdenskrig. I verkene ”Den annen verdenskrig”, ”Vår egen tid”, og ”Tragediens annen akt” er det særlig Storbritannia som blir fremstilt som protagonisten, hvor Churchill får rollen som en stor leder og britenes ledestjerne under krigen. Ved å trekke frem og bekrefte Churchills sitat som uttrykte en

---

¹¹⁷ Magnusson 1986: 254, 285, 287.

¹¹⁸ Ibid: 242 f.

¹¹⁹ Ibid: 239.

takknemlighetsgjeld ovenfor det britiske luftvåpenet, stiller forfatterne seg på samme side som britene. Jeg mener derfor det i disse tre verkene kan sies å være et vestlig ”oss” som blir bekreftet gjennom den helterollen som kommuniseres i verkene. Dette kommuniseres gjennom måten forfatteren gjennom sin ordbruk og bekreftelse av en takknemlighet ovenfor det britiske RAF, beskriver de vest-alliertes og andre alliertes kamp som den hederlige, og på denne måten å tilhøre den ”riktige siden” av krigen.

Oversiktsverkene fra 1950-tallet er de av de fire verkene som tydeligst skriver annerledes om krigføringen på østfronten og om den røde armé enn om de andre allierte statene. Den røde armé blir ikke omtalt som tapper, heroisk eller ridderlig. Kampene på østfronten blir heller beskrevet som særdeles harde. På denne måten blir ikke Sovjetunionen tildelt rollen som helt i like stor grad som andre allierte. Gjennom språkbruken i disse to oversiktsverkene inkluderes ikke Sovjetunionen i fellesskapet av dem som kjempet en hederlig kamp – dette til tross for Sovjetunionens status som alliert – og ekskluderes på denne måten fra et ”oss” som kjempet en hederlig kamp.

Dette kan sies å være i tråd med Adamovskys ”euro-orientalisme” som ser Russland/Sovjetunionen som Europas ”de andre”, der hvor Russland/Sovjetunionen er blitt konstruert som vestens usiviliserte motsetning. Iver B. Neumann skriver i en artikkel at Russland gjennom flere århundrer er blitt sett på som et avvik fra sine vestlige naboland.¹²⁰ Jamfør teorier om orientalisme skapes ”oss” i forhold til et ”de andre”, og for Russlands del har dette tatt form av stereotyper som karakteriserer russere som et barbarisk og usivilisert folk på grensen til Europa.¹²¹ Oversiktsverkene utgitt på 1950-tallet bruker lignende karakteristikk i sin beskrivelse av det sovjetiske folk. Det tegnes her et bilde av soldater som kjemper innbitt og hardt, og en sivilbefolkning og soldater som hadde en ”spesiell evne til å leve på eksistensminimum”. Slik fremstilles befolkningen i Sovjetunionen som spesielt robuste og hardbarkede. Slike karakteristikk tegner et bilde av et ”villfolk”, og kan sies å være en essensialisering som ser russere som usiviliserte folk i utkanten av Europa. En slik karakterisering kan også sies å være et element i alle fire oversiktsverkens beskrivelser av østfronten, hvor den sovjetiske krigføringen blir omtalt som hard og forholdene vanskelige. Det kan godt hende at forholdene på østfronten var spesielt harde, men gjennom en slik ordbruk fremstilles de sovjetiske soldatene som ”hardbarkede” menn som kunne utholde store påkjenninger. Og slike fremstillinger er i tråd med en sentrum-periferi-modell som beskrevet

---

¹²⁰ Iver B. Neumann, *Uses of the Other. 'The East' in European Identity Formation*, Minneapolis 1998: 110.

¹²¹ Neumann 1998: 69, 77, 90, 103 f.

av imagologien, hvor den vestlige verden blir ansett som et progressivt og moderne sentrum, mens Sovjetunionen blir ansett som en bakstreversk og gammeldags periferi.

I verket ”Fra krig til krig” fra 1982 er bruken av honnørord betydelig mindre utstrakt. I dette verket blir Sovjetunionen omtalt som å tilhøre den europeiske kultur, og å ha en teknisk kunnskap og en politisk forestillingsverden av europeisk opprinnelse.¹²² I dette verket er altså Sovjetunionen inkludert som del av en europeisk kultur, men dette er en kultur som har sin opprinnelse i det som blir omtalt som ”de europeiske kjernelandene”. Denne kulturen er altså tillært, og Sovjetunionen har *kommet inn i* det gode selskap. Slik fremstiller forfatteren det som at Sovjetunionen ikke alltid har vært en del av den europeiske kulturen, men at denne nå har fått utfolde seg i området. I følge Neumann har det etter Sovjetunionens nedgang og kollaps, oppstått et bilde av Russland som en ”læresvinn” i europeisk økonomisk og politisk praksis – som en stat på vei inn i det europeiske fellesskapet. Dette bildet ble muliggjort av en oppfatning av Sovjetunionen som en mindre politisk trussel enn tidligere.¹²³ Verket ”Fra krig til krig” kan sies å passe inn i en slik tankegang, og speiler på denne måten det politiske klimaet på begynnelsen av 80-tallet.

4.4 Overgrep mot sivilbefolkningen i Sovjetunionen

I et skjema i Norman Davies ”Europe at war”, som viser militære og sivile dødfall i perioden 1939-45, estimeres antall døde til 27 millioner for Sovjetunionen, hvor over halvparten var sivile. Av disse 27 millionene var opp mot 8 millioner ukrainere.¹²⁴ Sovjetunionen led store mennesketap under andre verdenskrig, og alle de fire oversiktsverkene tematiserer overgrep mot sivilbefolkningen i Sovjetunionen, hvor Nazi-Tysklands masseutryddelsespolitikk, og deres syn på slaviske folk som ”undermennesker” utgjør rammen for de sovjetiske lidelsene.¹²⁵ Behandlingen av befolkningen i de tysk-okkuperte områdene i Øst-Europa beskrives i ”Den annen verdenskrig” og ”Tragediens annen akt” som mer brutal enn den i Vest-Europa.¹²⁶ I oversiktsverkene blir Sovjetiske lidelser knyttet til tyske overgrep. Sovjetregimets egne overgrep mot folket i Sovjetunionen blir ikke tatt opp som tema i noen av de fire oversiktsverkene. GULag-leirene får blant annet stå utenfor oversiktsverkene fremstillinger av andre verdenskrig, selv om estimatene for antall døde i GULag leirene i perioden 1939-45 er svært høye. I følge Robert Conquest er tallet på døde i GULag-leirene så

---

¹²² Poulsen 1982: 263.

¹²³ Neumann 1998: 107; 112.

¹²⁴ Davies 2007: 366.

¹²⁵ Se Sverdrup 1958: 229, 231; Christensen 1961: 414; Poulsen 1982: 222, 261; Magnusson 1986: 269 ff, 328.

¹²⁶ Se Sverdrup 1958: 235; Magnusson 1986: 269.

mye som 6 millioner døde i denne perioden, hvor mesteparten av fangene var russere, ukrainere og polakker.¹²⁷ Jarle Simensen skriver at det har vært en tendens til at vestlige historikere har tatt lett på sovjet-regimets overgrep i Stalin-perioden. En forklaring på dette kan i følge Simensen være at den kalde krigens politiske klima gjorde at forskere var redde for å fyre opp under spenningen med en sterk sovjetkritikk.¹²⁸ I min analyse har jeg også oppdaget andre tema og grupper som ikke er representert i noen av oversiktsverkene. Dette vil behandles i neste kapittel.

---

¹²⁷ Davies 2007: 333.

¹²⁸ Jarle Simensen, "Sovjetunionen i vestlig historieskriving. Edward Hallet Carr: A History of Soviet Russia", i Sivert Langholm, Ivar Fønnes, Kåre Lunden, Trond Nordby, Francis Sejersted og Øystein Sørensen (red), *Den kritiske analyse*, Oslo 1994: 267.

Kapittel V

Glemte historier

Siden 1970-tallet har ”historie nedenfra” og en ny interesse for tidligere ”glemte grupper” og ”glemte historier” gitt historiefaget nye innfallsvinkler for å forstå fortiden, og har ført til et større fokus på blant annet kultur- og sosialhistorie, kvinnehistorie, og minoritetsgruppers historie.¹²⁹ I min undersøkelse av oversiktsverk er det mange potensielle glemte historier og glemte grupper som kan trekkes frem. På grunn av tidsmessige begrensninger har jeg valgt å fokusere på to grupper som er lite representert i de norske oversiktsverkene fremstillinger av andre verdenskrig, nemlig tysk sivilbefolkning i møte med sovjetiske overgrep mot slutten av krigen, og kvinner og barn i Sovjetunionen.

5.1 Tyskere som offer

I en podcast fra NRKs radioprogram ”Ekko” utgitt 7. januar 2016 med tema ”De tyske krigsbarna” sier reporter Kristin Moxnes:

Tyskernes lidelser er liksom ikke en del av vår fortelling om den annen verdenskrigs redsler og lidelse. Vi var jo ofrene og de var gjerningsmennene.¹³⁰

Uttalelsen er en respons på programlederens spørsmål om hvorfor de store strømmene av tyske flyktninger mot slutten av andre verdenskrig er – for ham selv, og det han antar for mange andre – en ukjent del av krigshistorien. Mot slutten av andre verdenskrig ble tyskere bosatt i områder øst for Oder i Polen, Tsjekkoslovakia, Ungarn og Romania tvangsdeportert, hvilket resulterte i store flyktningestrømmer.¹³¹ Forfatter Günter Grass har hevdet at de tyske siviles lidelser er blitt overlatt til høyrevridde, og blitt politisk ukorrekt i etterkrigstidens minnekultur. I sin bok ”I Krabbegang” utgitt i 2002, forteller han om hvordan det tyske skipet *Wilhelm Gustloff* som fraktet tyske flyktninger i begynnelsen av 1945, ble senket av en sovjetisk ubåt, en hendelse som i følge Grass er blitt ekskludert fra det kollektive minne om krigen.¹³² Grass hevdet at tyskeres lidelser mot slutten av andre verdenskrig har vært et tabu, noe han forsøker å ta et oppgjør med i boken ”I Krabbegang”.

---

¹²⁹ Corell 2007: 17.

¹³⁰ NRK P2 2016

¹³¹ Davies 2007: 311, 354.

¹³² Robert G. Moeller, ”Germans as Victims? Thoughts on a Post-Cold War History of World War IIs Legacies”, nr. 17 i *History & Memory*, 2005: 149.

Robert G. Moeller skriver i en artikkel fra 2005 at en fortielse av tyske tap og lidelser under andre verdenskrig aldri har vært tilfellet i Tyskland, men at hvordan dette er blitt behandlet har endret seg gjennom tiårene etter krigen. I det første årtiet ble disse hendelsene en stor del av tyskernes bearbeidelse av perioden. I både Øst- og Vest-Tyskland ble tyskere ansett som offer for Hitler og nazi-regimets feilgrep, hvilket gjaldt tyskere i aktiv krigføring så vel som tyskere i fangenskap i konsentrasjonsleirer.¹³³ I følge Moeller gikk minnekulturen ulike veier i Øst- og Vest-Tyskland i 1960- 1980-årene. Øst-tyske ledes fortolkninger fortsatte innenfor rammeverket av fortolkninger fra 1950-tallet. I Vest-Tyskland dreide fokuset over på tyske forbrytelser mot jødene og andre grupper, heller enn de tyske lidelser.¹³⁴ I følge Moeller var temaet om tyskere som offer gjenstand for offentlig debatt gjennom hele denne perioden, men den liberale venstresidens synspunkt var nå at det Tyskland hadde tapt, var prisen tyskere måtte betale for de lidelsene det nasjonalsosialistiske Tyskland hadde forårsaket.¹³⁵ I et intervju med Helga Hærnes i det ovenfor nevnte radioprogrammet av NRKs ”Ekko”, uttrykker Hærnes den samme holdning når hun får spørsmålet om hvorfor hun tror de tyske krigsbarnas lidelser ikke er en del av ”vår” fortelling om krigen:

For meg er det ikke så vanskelig å forstå. Fordi tyskerne følte jo – i min generasjon i alle fall, jeg var jo et barn – at vi fikk som vi fortjente.

I 1980-årene ble anmodninger om synliggjøring av tyskeres tap og lidelser møtt med negativ respons. Det ble argumentert for at ethvert forsøk på å fortelle historien om de tyske lidelser ville være det samme som å vekke disse lidelsene med de lidelsene tyskere hadde påført andre, og bli en form for oppmyking av den skylden og det ansvaret det tyske folk burde tilskrives.¹³⁶

Som Moeller viser, har altså ikke tyskeres lidelser vært et glemt tema, og Katharina Hall skriver at det i Tyskland siden 1950 er blitt utgitt mer enn 250 studier som tematiserer tvangsdeportasjonene av tyskere mot slutten av krigen.¹³⁷ Men selv om det ikke har vært et glemt tema, har diskusjonen siden 1950-årene dreid rundt problematikken om det å skulle fremstille tyskere som offer, hvor et hovedargument har vært at slike fremstillinger står i fare for å sidestille tyskeres lidelser med Holocaust. Tyske lidelser under krigen har på denne

---

¹³³ Moeller 2005: 152 ff.

¹³⁴ Ibid: 168 f.

¹³⁵ Ibid: 171.

¹³⁶ Ibid: 150.

¹³⁷ Katharina Hall, ”Why only now? The Representation of German Wartime Suffering as a ‘Memory Taboo’ in Günter Grass’s Novella *Im Krebsgang*”, i Stuart Taberner og Karina Berger (red), *Germans as Victims in the Literary Fiction of the Berlin Republic*, New York 2009: 137.

måten vært bundet i en form for tabu. Hvordan har så norske oversiktsverk behandlet tematikken rundt tvangsdeportasjonene av tyskere mot slutten av andre verdenskrig?

5.1.1 Norske oversiktsverk om tvangsdeportasjonen av tyskere

”Den annen verdenskrig” fra 1958, nevner at den tyske befolkningen i østlige områder av Europa ble drevet vestover, og skriver at folkeforflytningen rammet omtrent 10 millioner.¹³⁸ Dette er også det eneste av oversiktsverkene som nevner temaet. Verket ”Vår egen tid” fra 1958 nevner for eksempel ikke deportasjonene i det hele tatt, men det blir tatt opp som tema i et av tilleggsbindene (utgitt i 1974) til denne flerbindsserien.¹³⁹ Hverken Aschehougs verdenshistorie ”Fra krig til krig” fra 1982, eller neste bind i serien, ”Tre verdener: 1945-1965”, også utgitt i 1982, nevner de tyske flyktingene. Neste bind etter ”Tragediens annen akt” fra 1986 i Cappelens flerbindserie, kalt ”Den todelte verden” av Ole Kristian Grimnes, skriver mer utfyllende enn de tidligere utgitte oversiktsverkene om deportasjonene, og har inkludert et bilde av tyske flyktinger som i bildeteksten omtales som ”hjemløse og sultne”.¹⁴⁰ Dette er det eneste verket som uttrykker en form for lidelse knyttet til de tyske flyktingenes opplevelser.

Denne delen av krigshistorien har altså ikke fått noen stor plass i noen av de norske oversiktsverkene utgitt mellom 1945-1986. I oversiktsverkene som omhandler den andre verdenskrig er det så godt som ikke-eksisterende, og temaet blir heller behandlet i senere verk som en del av etterkrigstidens politiske utfordringer. De tyske flyktingenes erfaringer blir presentert som en bit faktakunnskap, og det er først i Cappelens flerbindsserie utgitt på midten av 80-tallet at temaet blir omtalt på en måte som uttrykker lidelse knyttet til hendelsene.

Hvem sine tap og lidelser som trekkes frem i historiske hendelser er resultat av hvem som anses for å være offer. I sammenheng med fremstillingen av tyske lidelser under andre verdenskrig, har dette vært knyttet til en adskillelse mellom kategoriene offer og overgriper, hvor kategoriene gjensidig har utelukket hverand. ¹⁴¹ De norske oversiktsverkene behandling av de tyske tvangsdeportasjonene gjenspeiler en slik holdning: tyskere er overgripere og blir ikke fremstilt som offer. Eller sagt annerledes, tyskere er overgripere, og *kan* derfor ikke bli fremstilt som offer. Fordi det nasjonalsosialistiske Tyskland er blitt sett på som fienden med millioner av liv på samvittigheten, har et eventuelt fokus på tyskeres lidelser kanskje

---

¹³⁸ Sverdrup 1958: 315.

¹³⁹ Erling Bjøl, *Menneskenes liv og historie. Revolusjonens og sultens verden : internasjonal politikk etter 1945*, Oslo 1974: 138.

¹⁴⁰ Ole Kristian Grimnes, *Cappelens verdenshistorie. Den todelte verden*, Oslo 1986: 30f, 171.

¹⁴¹ Moeller 2005: 171.

også i norsk og annen vestlig historieskriving blitt ansett som en form for oppveining av lidelser som ikke bør finne sted: En oppveining mellom tyske lidelser og lidelsene forårsaket av tyskernes masseutryddelsespolitikk, som i større eller mindre grad ville forminske tyskernes skyld. I lys av dette ville sannsynligvis et stort fokus på tyske tap og lidelser i de første tiårene etter andre verdenskrig av mange blitt sett på som et uttrykk for høyreekstreme sympatier.

5.1.2 Den røde armés overgrep mot tysk sivilbefolkning

Den røde armés fremrykking vestover våren 1945, førte med seg en rekke overgrep mot tysk sivilbefolkning. Tyske sivile menn ble drept, og sivile kvinner voldtatt i stor skala¹⁴² – tallene er usikre, men de høyeste estimatene er på 1,5 millioner tyske kvinner voldtatt av sovjetiske soldater.¹⁴³ I sin bok ”Berlin: The Downfall 1945” fra 2002, skriver Anthony Beevor om hvordan gjenger av soldater plyndret og voldtok tyske kvinner i alle aldre¹⁴⁴ – boken er et av de nyere bidragene av fremstillinger som synliggjør de utstrakte overgrepene mot tyske kvinner mot slutten av krigen.

På samme måte som med fortellingene om de tyske flyktingene, er ikke fortellingene om sovjetiske soldaters overgrep mot tyske kvinner en glemt fortelling, og den røde armés overgrep har heller ikke vært gjenstand for noen form for fortielse. Handlingene har i følge Anita Grossmann vært tematisert i etterkrigstidens litteratur, film og statlig dokumentasjon, blitt tatt opp som tema i akademiske og populærvitenskapelige utgivelser, samt i engelskspråklige verk slik som Cornelius Ryans ”The last battle” fra 1966 og Susan Brownmillers ”Against our will: men, women and rape” fra 1975.¹⁴⁵ Representasjonene av overgrep mot tysk sivilbefolkning har derimot ikke fått en sentral plass i fortellingen om andre verdenskrig. Laurel Cohen-Pfister hevder det i etterkrigstidens minnekultur har vært h en tvetydighet i tilnærmingen til voldtekten av tyske sivile. På den ene siden har det vært en anntatt del av historien om andre verdenskrig. På den andre siden har fortellingene om voldtektene av tyske kvinner gjentatte ganger blitt ”gjenoppdaget” til forbløffelse for

---

¹⁴² Davies 2007: 125.

¹⁴³ Moeller 2005: 151.

¹⁴⁴ David A. Welch, ”Berlin: The Downfall 1945”, nr. 52 i *History Today*, 2002: 81.

¹⁴⁵ Kirsten Campbell, ”The spoils of war”, nr. 34 i *Economy and Society*, 2005: 498.

historikere og offentligheten, som er blitt åpenbart en for dem ukjent del av fortellingen om krigen.¹⁴⁶

Som med fortellingen om de tyske flyktningene har denne representasjonen vært bundet av diskusjonen rundt problematikken knyttet til å fremstille overgripere som offer. Helke Sanders dokumentar ”The liberators take liberties” fra 1992 (som tematiserte den røde armés overgrep mot tyske kvinner) igangsatte for eksempel en diskusjon rundt forholdet mellom disse kvinnene som offer og deres potensielle medansvar for nazi-regimets handlinger.¹⁴⁷ Deltagere i denne debatten var blant annet feministiske historikere som ønsket å synliggjøre kvinners erfaringer, og derigjennom måtte forholde seg til kompleksiteten ved å skulle se kvinner som *både* offer og overgriper.¹⁴⁸

Fortellingen om de tyske kvinnenenes lidelser har således ikke vært gjenstand for fortielse eller glemsel, men heller vært bundet i politiske og moralske spørsmål rundt det å fremstille tyskeres lidelse. En nylig interesse og åpenhet for å hente frem og fortelle denne delen av historien ligger i en dreining mot å se rollen som overgriper og offer som potensielt overlappende kategorier.¹⁴⁹ En slik interesse kan illustreres med boken ”Eine frau in Berlin”. Boken er en publisert dagbok som beskriver en tysk kvinnes opplevelser som voldtektsoffer under angrepet på Berlin i 1945. Da boken ble utgitt i 1959 fikk den ikke nevneverdig oppmerksomhet. Da en nyutgivelse ble gitt ut i 2003, ble derimot boken en bestselger. I følge Göts Aly eksemplifiserer nettopp denne endringen i interesse for boken en gryende åpenhet for å minnes tyskeres lidelser under andre verdenskrig.¹⁵⁰

En slik gryende åpenhet er i følge Kirsten Campbell også et resultat av en endring i den internasjonale anerkjennelsen av voldtekt som en krigsforbrytelse. Kelly Askin hevder at det tidligere har vært lite internasjonal interesse for å forebygge, straffe eller til og med anerkjenne disse forbrytelsene. Askin legger frem en mulig teori for å forklare de alliertes avmålthet i møte med å straffe voldtekter som en krigsforbrytelse, nemlig at de ville begrense avstraffelsen av aksemaktene til forbrytelser som ikke var utført av de allierte selv. På denne måten ble for eksempel nazistenes masseutryddelser og forstyrrelse av freden avstraffet, mens forbrytelser utført av de allierte så vel som aksemaktene – slik som blant annet voldtekt – i stor grad ble oversett. Det økte fokuset på voldtekt som en forbrytelse innenfor internasjonal

---

¹⁴⁶ Laurel Cohen-Pfister, ”Rape, War and Outrage: Changing Perceptions on German Victimhood in the Period of Post-Unification”, i Laurel Cohen-Pfister og Dagmar Wienroeder-Skinner (red), *Victims and Perpetrators: 1933-1945. (Re)Presenting the Past in Post-Unification Culture*, Hawthorne 2012 : 318.

¹⁴⁷ Cohen-Pfister 2012: 316.

¹⁴⁸ Campbell 2005: 498.

¹⁴⁹ Moeller 2005: 182.

¹⁵⁰ Cohen-Pfister 2012: 317.

lovgivning har nå blitt etterfulgt av et økt fokus på tidligere ofre for voldtekt i sammenheng med internasjonale konflikter. I kjølvannet av disse holdningsendringene har historier slik som de tyske kvinnenenes opplevelser i Berlin blitt gjenoppdaget.¹⁵¹

5.1.3 Norske oversiktsverk om den røde armés overgrep mot tysk sivilbefolkning

De norske oversiktsverkene nevner ikke de sovjetiske soldatenes overgrep mot tysk sivilbefolkning med et eneste ord. Hvorfor er det slik? Som vist har det vært en rekke tilgjengelige kilder som omtaler disse hendelsene, og det kan derfor ikke ha vært kildesituasjonen som førte til en ekskludering av denne delen av krigshistorien. Svaret ligger sannsynligvis i problematikken offer/overgriper som beskrevet ovenfor – med bakgrunn i tyskernes tilskrevne roller som overgriper, er det blitt sett på som problematisk å fremtille tyskere som ofre. For det andre har tidligere holdninger til voldtekt som krigsforbrytelse forminsket betydningen av disse handlingene, og det er først i nyere tid at disse hendelsene i større grad er blitt inkludert som del av den andre verdenskrigs krigsforbrytelser.

5.2 Kvinner og barn i Sovjetunionen

Tradisjonelt har internasjonal historieskriving i stor grad vært fokusert rundt væpnet konflikt.¹⁵² I et oversiktsverks fremstilling av andre verdenskrig, kan det for mange være en selvfølge at fremstillingen dreier rundt slike tema, da perioden tross alt var preget av internasjonal konflikt. Problemet er derimot at de fleste fremstillinger av krigføring i det tyvende århundre i stor grad har fokusert på menns militære, diplomatiske og politiske erfaringer, og på denne måten ekskluderer erfaringene til millioner av kvinner og barn. Dette er problematisk på flere måter. For det første opprettholder en slik historieskriving en holdning om at krig og militarisme er ensbetydende med maskulinitet, mens femininitet er knyttet til mildhet og pasifisme, et paradigme Judy B. Litoff og David C. Smith mener feministiske forskere har greid å tilbakevise.¹⁵³ Sovjetunionen utplasserte for eksempel over 800 000 kvinner i militær tjeneste under andre verdenskrig, hvor storparten tjente på fronten som blant annet piloter i luftforsvaret, snikskyttere og mekanikere i tank-enheter.¹⁵⁴ Nobels litteraturprisvinner Svetlana Aleksijevitsj har med sin bok “Krigen har intet kvinnelig ansikt”

---

¹⁵¹ Campbell 2005: 499 f.

¹⁵² Helena Goscilo, ”Introduction”, i Helena Goscilo og Yana Hashamova (red), *Embracing Arms: Cultural Representation of Slavic and Balkan Women in War*, Budapest 2012: 2.

¹⁵³ Judy B. Litoff og David C. Smith, ”Women at War with Militarism. Part Two: The Experience of Two World Wars”, nr. 4 i *NWSA Journal*, 1992: 98f

¹⁵⁴ Goscilo 2012: 7.

bidratt med et alternativ til en rådende mannsdominert minnekultur.¹⁵⁵ Boken er en fremstilling av 200 sovjetiske kvinnelige soldaters og feltsykepleieres minner om andre verdenskrig, og viser gjennom dette hvordan kvinner i det tyvende århundre er blitt dypt merket av krig.¹⁵⁶ Aleksijevitsj har uttalt at mennesker bør være større enn krig, og gjennom å fortelle sovjetiske kvinners historier, med sine egne farger, lukter og rom, forteller hun om enkeltmenneskers erfaringer innenfor de store rammene av krig og politikk.¹⁵⁷ I “Krigen har intet kvinnelig ansikt” har Aleksijevitsj valgt bort fortellinger om kjente sovjetiske heltinner, og skriver heller om “vanlige” kvinnelige snikskyttere, piloter, fotsoldater, partisaner og feltsykepleiere.¹⁵⁸

Et like stort problem er at et hovedfokus på krig, politikk og diplomatikk i historieskriving, ekskluderer menneskelige erfaringer på et større nivå. En historieskriving som inkluderer kvinnelige soldaters erfaringer i krigføring, men ikke skriver om menn, kvinner og barn som ikke var i militæret eller i ledende stillinger, er problematisk fordi det ekskluderer store grupper menneskers erfaringer fra våre fremstillinger av fortiden. Det er én ting å skulle fortelle historien til kvinner innenfor de rammene som tidligere har vært forbeholdt menn, men det er også nødvendig å stille seg kritisk til hvilke rammer som blir satt for historieskriving generelt. Hva skal fortelles, og hvem sin historie fortelles? Her bidrar Aleksijevitsjs med et perspektiv som setter mennesker over de store hendelsene. Christine Sylvester har en lignende tilnærming som hun har kalt ”touching war”, og mener at det å studere krig må innebære en undersøkelse av hvordan enkeltmennesker berører og blir berørt av krig, både fysisk, emosjonelt og intellektuelt.¹⁵⁹ Dette er et nyttig perspektiv som vil kunne gi representasjoner av menneskers erfaringer som favner videre enn en tradisjonell politisk historietradisjon som i stor grad har fokusert på menns erfaringer.

5.2.1 Norske oversiktsverk om kvinner og barn på østfronten

Ingen av oversiktsverkene som er gjenstand for analyse i denne oppgaven nevner kvinner i aktiv tjeneste på østfronten. Den eneste kvinnen nevnt med navn som kan relateres til Sovjetunionen er Aleksandra Kollontaj, som var Sovjetunionens representant og ambassadør i Stockholm under andre verdenskrig. Kollontaj blir i ”Tragediens annen akt” fra 1986 nevnt i

---

¹⁵⁵ Dovile Budryte, ”Decolonization of Trauma and Memory Politics: Insights from Eastern Europe”, nr. 5 i *Humanities*, 2016: 8.

¹⁵⁶ Litoff og Smith 1992: 102.

¹⁵⁷ Budryte 2016: 8.

¹⁵⁸ Litoff og Smith 1992: 102.

¹⁵⁹ Budryte 2016: 8.

sammenheng med de diplomatiske samtalene under vinterkrigen i Finland.¹⁶⁰ I alle de fire oversiktsverkene blir kvinner og barn i øst-Europa omtalt når det snakkes om dem som ofre for deportasjoner, drap og sult, og som del av uspesifisert statistikk over tapstall.¹⁶¹ Oversiktsverkene fokuserer ellers i hovedsak på krigføring, militær strategi, politikk og diplomatikk, og derigjennom først og fremst på menns erfaringer. Grunnen til den manglende representasjonen av kvinner og barn i Sovjetunionen i de fire oversiktsverkene ligger sannsynligvis mye i kildesituasjonen – manglende kilder knyttet til kvinner og barns opplevelser vil naturligvis begrense hvor mye som kan bli skrevet om disse gruppene. Men svaret ligger sannsynligvis også i oppfatningen av hvordan historie bør skrives, med en holdning om at store hendelser og stormaktspolitikk er kjernen i historiefaget.

---

¹⁶⁰ Magnusson 1986: 225.

¹⁶¹ Sverdrup 1958: 233, 235; Christensen 1958: 414; Poulsen 1982: 224; Magnusson 1986: 223, 276 ff.

Kapittel VI

Diskusjon og konklusjon

Hovedproblemstillingen for denne oppgaven er hvordan norske standardfremstillinger av den andre verdenskrig har fremstilt Sovjetunionen. Problemstillingen og analysen med utgangspunkt i problemstillingen har vist seg å gi en rekke svar som, sett bort ifra at de alle handler om Sovjetunionen, ikke nødvendigvis er relevante i forhold til hverandre. Jeg har likevel valgt å inkludere alt som kan betegnes som et funn som jeg har avdekket i prosessen med oppgaven, både fordi jeg selv synes funnene er interessante, og fordi de potensielt kan være et bidrag inn i annen forskningsvirksomhet – enten for å bortvises eller for å utforskes videre. I dette siste kapittelet vil jeg diskutere funnene i hovedtrekk, og har plassert dem innenfor tre områder 1) Kontinuitet og endring i fremstillingen av Sovjetunionen 2) Spor av orientalisme 3) Glemte historier.

6.1 Kontinuitet og endring i fremstillingen av Sovjetunionen

De fire oversiktsverkene viser kontinuitet, særlig med tanke på hvilke tema som blir tatt opp, men det er også en tydelig endring i fremstillingene, hvor økt kritikk av Sovjetunionen er av de mest tydelige tendensene. Med utgangspunkt i mine funn vil jeg dele inn verkene i to grupper, hvor de største forskjellene finnes mellom de to gruppene. Verkene fra 1950-tallet representerer én gruppe og verkene fra 1980-tallet den andre gruppen.

6.1.1. Økende skepsis til Stalin og Sovjet-regimet

En av underproblemstillingene for oppgaven lød ”Hvordan fremstiller oversiktsverkene Stalin og sovjet-regimets politikk?”. Verkene utgitt på 1980-tallet uttrykker en økende skepsis til Stalin og Sovjet-regimet. Der hvor verkene utgitt på 1950-tallet beskriver Sovjetunionen som en mistenkelig alliert som i stor grad handlet i forsvar mot Tyskland, blir Sovjetunionen i større grad fremstilt som en agressor i verkene fra 1980-tallet. Spesielt i ”Tragediens annen akt” fra 1986, blir Stalin fremstilt som en slø og upålitelig skikkelse med geopolitisk vinning som hovedmotiv for sine handlinger og sin diplomatikk. En slik økende skepsis til sovjet-regimet kommer også til uttrykk gjennom verkene fra 1980-tallets utpeking av den røde armé som sannsynlig gjerningsmann for mordet på polske offiserer i Katyn-skogen – en sak verkene fra 1950-tallet lar stå fri for anklager. En økt skepsis til Stalin og sovjet-regimet, kan være vokst ut av Krutsjevs revisjonisme på 1950-tallet, hvor sovjet-regimet selv uttrykte en

kritikk av Stalin og hans regime. Kritikken kan også være et resultat av en endring i fiendebildet i vesten. Der hvor Tyskland i etterkrigstiden ble ansett for å være den store fienden, kan muligens flere tiår med kald krig endret dette bildet noe, og Sovjeunionens posisjon som fiende under denne perioden kan ha endret perspektivet på deres fortidige handlinger. Slik kan fortiden ha blitt refortolket med en større skepsis til Stalin og hans regime. En annen mulig forklaring er den Jarle Simensen gir. Han foreslår at en vestlig neglisjering av å ta opp sovjet-regimets misgjerninger kan ha bunnet i en frykt for å fyre opp under spenningen under den kalde krigen.¹⁶² På 1980-tallet var Sovjetunionen i en nedgangsperiode, og fremsto ikke som en like stor politisk motstander som tidligere.¹⁶³ En slik oppfatning av det politiske klimaet kan ha muliggjort en større kritikk av Sovjetunionen i vestlig historieskriving.

6.1.2 Østfronten fra et tysk perspektiv

En annen av underproblemstillingene var: ”Hvordan blir krigføringen på østfronten fremstilt?” Et av svarene på dette er hvordan krigføringen på østfronten er blitt fremstilt som særdeles hard. Dette funnet vil jeg komme tilbake til når ”spor av orientalisme” blir diskutert i delkapittel 6.2. Et annet av svarene på hvordan østfronten er blitt fremstilt, er en årsaksforklaring som kan minne om den David M. Glantz trekker frem som typisk for vestlig historieskriving, og som i følge Glantz har vært sterkt påvirket av et tysk perspektiv på hendelsene. Tre av de fire oversiktsverkene gir årsaksforklaringer for de tyske nederlagene på østfrontene etter følgende mønster: Dårlig vær satte kjepper i hjulene for en tysk hær som var lite forberedt på en langvarig krigføring, den amerikanske hjelpen var en nødvendighet for at den røde armé skulle overleve, og tyskerne led under Hitlers dårlige strategiske valg. En ensidig bruk av tyske kilder har altså i følge Glantz formet slike forklaringsmodeller, og har resultert i årsaksforklaringer som i stor grad vektlegger faktorer utenfor både den tyske hæren og den røde armés kontroll. De tyske nederlagene blir på denne måten ikke tilskrevet den røde armés overlegenhet, og den tyske hærens rykte blir heller ikke svertet. Hvorfor verket ”Fra krig til krig” (1982) ikke i like stor grad bruker slike årsaksforklaringer, har jeg ikke funnet et godt svar på, og krever muligens et større dypdykk enn hva jeg har hatt kapasitet til. Men kanskje tyder dette på en dreining i vestlig historieskriving mot andre forklaringsmodeller for krigføringen på østfronten.

---

¹⁶² Simensen 1994: 267.

¹⁶³ Neumann 1998: 107, 112.

6.1.3 Stalingrad som minnested

Et annet interessant funn med tanke på hvordan krigføringen på østfronten er blitt fremstilt, er hvordan slaget om Stalingrad har fått stor plass i disse fremstillingene. Slaget om Stalingrad blir i alle oversiktsverkene trukket frem som et vendepunkt i krigen på østfronten, og blir gitt stor plass sammenlignet med andre slag i dette krigsteateret. I følge Christina Morina har Stalingrad blitt et symbol, og har fungert som et *lieux de mémoire* eller *minnested* for, ”Operasjon Barbarossa” i etterkrigstidens Tyskland.¹⁶⁴ *Minnested* er et uttrykk som ble utviklet av Pierre Nora, og som beskriver hvordan bestemte steder, plasser, personer, hendelser og mer kan få betydning som spesiell i en bestemt gruppes historiekultur.¹⁶⁵ På denne måten har kanskje Stalingrad blitt et slikt *minnested* som symbol for krigen på østfronten også i historieskriving i andre land enn Tyskland. Det er imidlertid ikke tvil om at slaget ved Stalingrad var en viktig hendelse for krigen på østfronten, men Stalingrads status som minnested har muligens gitt hendelsen en status som har overskygget andre i fremstillingene av krigen mellom Sovjetunionen og Tyskland.

6.2 Spor av orientalisme

Alle de fire oversiktsverkene som er gjenstand for analyse i denne oppgaven inneholder spor av et ”orientalistisk” eller ”euro-orientalistisk” perspektiv på Sovjetunionen – verkene uttrykker i større eller mindre grad en konstruksjon av et ”vi” hvor Sovjetunionen er ekskludert fra dette felleskapet. Et slikt perspektiv kommer til syne gjennom: 1) En nedprioritering av tema knyttet til Øst-Europa 2) Språklig konstruksjon av et vest-alliert felleskap forsterket av stereotyper knyttet til befolkningen i Sovjetunionen.

6.2.1 Nedprioritering av tema knyttet til Sovjetunionen

En tredje underproblemstilling lød som følger: ”Hvor mye plass av totalen er gitt til tema knyttet til Sovjetunionen, og hvor mye plass er gitt sammenlignet med tema knyttet til vestmaktene Storbritannia, Frankrike og USA?”. Som vist i kapittel 3 er det i alle de fire oversiktsverkene gitt mindre plass til tema knyttet til Sovjetunionen enn til tema knyttet til de vest-allierte Frankrike, Storbritannia og USA – henholdsvis 21-26 % og 44-62 %. Det er viktig å understreke at disse tallmessige ulikhetene er mindre for verkene utgitt på 80-tallet enn for verkene utgitt på 1950-tallet, hvilket blant annet kan forklares med et økt fokus på

---

¹⁶⁴ Christina Morina, *Legacies of Stalingrad. Remembering the Eastern Front in Germany since 1945*, Cambridge 2011: 7.

¹⁶⁵ Ola Svein Stugu, *Historie i bruk*, Oslo 2010: 78 f.

sosialhistoriske tema. Likevel gir alle de fire verkene betydelig mindre plass til Sovjetunionen sammenlignet med vestmaktene, og en slik prioritering av stoffet er gjort til tross for at det var på østfronten størsteparten av de tyske troppene var stasjonert under andre verdenskrig, der tyskerne led de største tapene, og der hvor Holocaust og masseutryddelsene i størst grad fikk utspille seg.

Som nevnt har aktører som Ian Kershaw, Stephen G. Fritz, Robert Kirchubel og Norman Davies de siste par tiårene kritisert det de mener er en underkommunikasjon av krigen i Øst-Europa innenfor vestlig historieskriving, hvor østfrontens betydning for Tysklands nederlag under andre verdenskrig blitt sterkt nedvurdert. Dersom vi aksepterer kritikernes synspunkt, viser de norske oversiktsverkene prioritering av stoff en skjevfordeling, hvor krigføringen på østfronten ikke blir gitt den plassen det kanskje burde. Slik kommuniseres ikke viktigheten av hendelsene på østfronten. Tekstanalysen i kapittel 4 viste hvordan – med unntak av verket “Fra krig til krig” fra 1982 – en slik underkommunisering kan sies å være tilfellet også tekstuell. Ingen av de tre andre oversiktsverkene nevner de store forskjellene i antall soldater i aktiv krigføring for de ulike krigsskueplassene, og gjør ingen vurdering av østfrontens betydning for utfallet av andre verdenskrig. Verket “Fra krig til krig” synliggjør – til forskjell fra de andre verkene – ulikhetene i proposjoner på krigføringen, og østfronten får her tildelt hovedrollen i landkrigen under andre verdenskrig. Men hovedtendensen er altså en nedprioritering av tema knyttet til Sovjetunionen, og sammen med den manglende omtalen av de ulike krigsskueplassenes proposjoner, får krigen på østfronten en birolle i de norske oversiktsverkene fremstilling av andre verdenskrig. Hvorfor?

En del av forklaringen ligger sannsynligvis i den vanskelige kildesituasjonen som resultat av de lukkede sovjetiske arkivene. Mangel på kilder vil naturligvis begrense hvor mye som kan skrives om et tema. Men noe av forklaringen kan også ligge i en ”egensentrert” innfallsvinkel til hvordan andre verdenskrig skal fremstilles. I David M. Glantz artikkel ”American Perspectives on Eastern Front Operations in World War II”, er den andre verdenskrig en av periodene som er mest farget av en slik “egensentrisme” (eller “parochialism”, som er ordet Glantz bruker), spesielt med tanke på fremstillinger av østfronten. En slik “egensentrisme” i historieskriving springer ut fra interessen for ”ens egen” historie – for historikere selv, og på bakgrunn av lesernes forventninger, som har en naturlig

interesse for ”deres egen” fortid. I følge Glantz har slike perspektiv forårsaket en historie-skriving som representerer en fordreid versjon av andre verdenskrig.¹⁶⁶

Slik kan overvekten av stoff gitt til vestmaktene i de fire oversiktsverkene tolkes som et bevis på at forfatterene av (og målgruppen for) verkene anså seg selv som del av et vest-alliert ”vi”. De vest-allierte får derfor den dominerende parten i fremstillingene, både tekstuell og med hensyn til prioritering av stoff – fordi det er dette som virker interessant og relevant. I alle fall i norsk sammenheng, ville en slik oppfatning av tilhørighet med de vest-allierte være forståelig – allierte tropper kjempet mot Tyskland under angrepet på Norge, og den norske regjeringen – som etter hvert også fungerte som øverste organ for motstands-bevegelsen Milorg – var i eksil i London.

Et slikt ”vi” springer gjerne ut fra et behov for å legitimere både fortiden og samtiden gjennom en form selvforherligende tolkning av historien. Den vestlige verden har for eksempel siden andre verdenskrig sett sin krigføring mot aksemaktene som en krig kjempet for demokrati og fred, hvor den anglo-amerikanske innsatsen var avgjørende for seieren. Sovjetunionen har på samme måte sett sin egen innsats under andre verdenskrig som avgjørende for seieren over aksemaktene, og har tolket dette som et bevis på sosialismens overlegenhet i sin seier over fascismen.¹⁶⁷ Disse ulike posisjonene illustrerer hvordan behovet for å fortelle ”vår historie” går hånd i hånd med behovet for å heroisere og vektlegge riktigheten av ”vår innsats”, og kan kanskje forklare oversiktsverkene overvekt av tema knyttet til vestmaktene. En annen forklaring kan være den Andrew Roberts gir, nemlig at den kalde krigens politiske klima ført til at vestlige historikere ikke ville anerkjenne betydningen av Sovjetunionens innsats under den andre verdenskrig.

6.2.2 Språklig konstruksjon av et vest-alliert fellesskap

En fjerde underproblemstilling var: ”Hvilken rolle blir Sovjetunionen tildelt i fremstillingene: protagonist, helt, fiende eller offer?” Jeg vil argumentere for at Sovjetunionen hverken blir tildelt rollen som protagonist, helt eller fiende, og at dette bunner i ekskluderingen av Sovjetunionen fra et vest-alliert fellesskap. Gjennom omtalen av nazi-tysklands masse-mord og overgrep i Øst-Europa blir Sovjetunionen til en viss grad tildelt rollen som offer. Men først og fremst vil jeg hevde at oversiktsverkene tildeler Sovjetunionen rollen som en mistenkelig ”annen alliert”.

---

¹⁶⁶ fmso.leavenworth.army.mil, American Perspectives on Eastern Front Operations in World War II (aksessert 16. februar 16).

¹⁶⁷ Davies 2007: 461 ff.

Oversiktsverkene potentielle oppfatning av tilhørighet til et vest-alliert felleskap blir bekreftet gjennom tekstanalysen. I alle de fire oversiktsverkene er det tekst som i større eller mindre grad kan sies å være uttrykk for et vest-alliert "oss" til forskjell fra et sovjetisk "dem". Et av de mest fremtredende eksemplene på dette er tendensen til å omtale kampene på østfronten som harde og forbitrede, adjektiver som i mindre grad brukes for å beskrive krigføringen på andre krigsskueplasser. Jmfør Neumann og Adamovsky har vestlige stereotypier siden 1600-tallet karakterisert Russland/Sovjetunionen som et usivilisert og barbarisk land. Gjennom det jeg mener er en karakterisering av sovjetere som spesielt harbarked, uttrykker oversiktsverkene et bilde på Sovjetunionen som kan ha sitt utspring i slike stereotypier. Det kan argumenteres for at dette viser spor av det imagologien har beskrevet som en sentrum-periferi-tenking.

I oversiktsverkene fra 1950-tallet forsterkes et slikt vest-alliert "oss" mot et Sovjetisk "dem" gjennom fraværet av positive konnotasjoner knyttet til krigføringen på østfronten, mens krigførende nasjoner som Polen, Hellas, Filippinene, USA og Storbritannia blir omtalt i heroiserende ordelag. Gjennom positive konnotasjoner i omtalen av disse landenes krigsinnsats, blir de gitt rollen som historiens helter. Mangelen på lignende ordbruk knyttet til den sovjetiske krigføringen gir ikke Sovjetunionen samme status.

Verket "Fra krig til krig" fra 1982 er ikke like tydelig i sin tildeling av rollen som helt, men uttrykker likevel holdninger som kan sies å ha sin basis i en form for orientalisme. I følge Neumann er det etter Sovjetunionens nedgang skjedd en endring i hvordan Russland blir ansett i forhold til Europa, hvor det er blitt vanligere å anse Russland som en læresvenn på vei inn i Europas "gode selskap". Verket "Fra krig til krig" uttrykker nettopp en slik holdning gjennom sin kommentar om at den europeiske kultur har fått utfolde seg i Sovjetunionen. Sovjetunionen blir på denne måten fremstilt som en utenforstående på vei inn i det europeiske felleskapet.

I verket "Tragediens annen akt" fra 1986, kommer en form for orientalisme til uttrykk gjennom forfatterens hederlige omtale av Churchill og Storbritannia. Den røde armé blir i dette verket riktignok betegnet som dyktig og som en hard motstander, men sammenlignet med hvordan Storbritannias krigføring blir omtalt – som forbilledlig og fremragende – settes et tydelig skille mellom hvem som er heltene, og hvem som bare er "andre allierte".

På ulike måter ekskluderer de fire oversiktsverkene Sovjetunionen fra et vestlig "oss". Gjennom en heroisering av innsatsen til vest-allierte land, en tendens til å karakterisere av sovjetere som usiviliserte – hvilket følger et mønster av vest-europeiske stereotypier av

Russland som Europas ”de andre” – og gjennom et relativt større fokus på tema knyttet til vestmaktene sammenlignet med Sovjetunionen, mener jeg alle fire oversiktsverkene på en eller annen måte plasserer Sovjetunionen utenfor et ”vi”-felleskap. Dette ”vi” er oversiktsverkene felleskap, og har de vest-allierte, og spesielt Storbritannia, som sin kjerne. En slik utdefinering av Sovjetunionen fra et vestlig felleskap har paralleller til hvordan kommunistiske motstandsmenn har blitt utdefinert fra det norske ”vi” i etterkrigstidens historieskriving om okkupasjonstiden i Norge. I følge Terje Halvorsen bidro det politiske klimaet under den kalde krigen til at kommunistenes motstandskamp i stor grad ble et gjennompolitisert spørsmål, og at positiv omtale av kommunistisk motstand var noe en skulle være forsiktig med.¹⁶⁸ Kanskje har den kalde krigens politiske klima bidratt til en utdefinering av Sovjetunionen fra et vestlig ”oss” i fremstillinger av den andre verdenskrig.

6.3 Glemte historier

De to siste underproblemstillingene lød som følger: ”Hvordan behandles tyske tap og lidelser som følge av tvangsdeportasjoner og overgrep utført av den røde armé mot slutten av andre verdenskrig?” og ”Hvordan behandler oversiktsverkene erfaringene til kvinner og barn i Sovjetunionen?”. Denne undersøkelsen har vist hvordan disse gruppene til en viss grad har vært ”glemte grupper” i oversiktsverkene fremstillinger.

6.3.1 Tyskere som offer

I kapittel 5 ble det vist hvordan den tyske sivilbefolkningens lidelser mot slutten krigen har vært lite vektlagt i norske oversiktsverkene fremstillinger av andre verdenskrig. Tvangsdeportasjonene av tyskere er gitt begrenset plass, og blir behandlet i verk som omhandler etterkrigstiden heller enn i verkene som omhandler den andre verdenskrig (med unntak av ”Den annen verdenskrig” fra 1958, ettersom dette er det siste verket av denne serien). På denne måten er handlingene blitt ekskludert fra fremstillingen om den andre verdenskrig, og blir heller behandlet som fakta knyttet til etterkrigstidens politiske og økonomiske utfordringer. De omfattende voldtektene av tyske kvinner utført av sovjetiske soldater er ikke blitt behandlet i noen av de fire oversiktsverkene.

Disse funnene kan tyde på at disse hendelsene har vært knyttet til en form for tabu i etterkrigstidens behandling av denne perioden. Men de tyske lidelsene har som vist ikke vært gjenstand for noen slik fortielse i Tyskland. I etterkrigstiden var disse opplevelsene en viktig

---

¹⁶⁸ Halvorsen 1999: 61.

del av Tysklands bearbeiding av fortiden, hvor de tyske lidelsene var del av en fortelling om nazi-regimets svik som hadde voldet det tyske folk store tap og lidelser. Denne fortellingen endret karakter i 1960-1980-årenes Vest-Tyskland til å bli en fortelling om tyskere som overgripere som måtte ta oppgjør med sin fortid og med sin skyld. Det er inn i denne diskusjonen navn som Günther Grass, Anthony Beevor og Helke Sander må plasseres inn i – aktører som siden 1990-tallet alle har forsøkt å bryte tabu rundt tyskere som offer. Og det er muligens en slik diskusjon oversiktsverkene må plasseres inn i. Fremstillingen av tyske lidelser har vært knyttet opp mot en forståelse av rollen som offer og rollen som overgriper som separate kategorier, hvor rollene ikke kan tilskrives én og samme person eller gruppe. En forestilling om Tyskland som fiende og overgriper har ført til at det ikke har vært rom for å fremstille tyskere som offer. Anmodninger om å synliggjøre tyske lidelser er blitt møtt med kritikk, og en holdning om at å fremstille tyskere som offer ville være et forsøk på å forminske Tysklands skyld som overgriper. Slik har fremstillingen av de tyske lidelsene under andre verdenskrig vært bundet av en form for tabu selv om de ikke er blitt glemt.

De siste par tiårene er det skjedd en dreining mot å se rollen som overgriper og rollen som offer som potensielt overlappende kategorier. Kanskje er omtalen av de tyske flyktingene som hjemløse og fattige i verket ”Den todelte verden” fra 1986, en tidlig indikasjon på en slik dreining. I sin artikkel ”Germans as victims?” taler Robert G. Moeller for et slikt perspektiv. Han understreker at det å skulle fremstille tyskeres lidelse ville gitt ofrene mulighet til å sørge, samtidig som det ikke skal vært et forsøk på å veie opp tyske lidelser med lidelsene til ofre av tyske forbrytelser. Målet, sier Moeller, er ikke å måle de ulike lidelsene opp mot hverandre og lage et hierarki av offer, men derimot å skrive historie som ser fortiden fra mange ulike perspektiv. En slik historie kan i større grad forklare hvordan ulike tolkninger av fortiden er blitt til mange ulike måter å minnes den andre verdenskrig.¹⁶⁹ Et slikt perspektiv kan bidra til en historieskriving om krigens slutfase der hvor noen tyskere var offer, noen tyskere var overgripere, og noen var begge deler.¹⁷⁰

De fire oversiktsverkene moderate omtale av tyske lidelser mot slutten av andre verdenskrig har også andre potensielle forklaringer. Det er for eksempel først den siste tiden det er blitt et fokus på voldtekt i internasjonale konflikter, som følge av en endring i den internasjonale anerkjennelsen av voldtekt som en krigsforbrytelse. I følge Kelly Askin har det ikke vært ansett som viktig å anerkjenne slike forbrytelser. Dette kan kanskje forklare hvorfor

---

¹⁶⁹ Moeller 2005: 177 f.

¹⁷⁰ Ibid: 182.

voldtekten av tyske kvinner mot slutten av krigen ikke blir behandlet i noen av de norske oversiktsverkene.

6.3.2 Kvinner og barn

De fire oversiktsverkene er preget av menns militære, politiske og diplomatiske erfaringer, og slik ekskluderes erfaringene til millioner av kvinner og barn som opplevde den annen verdenskrig. Hvorvidt og hvordan historieskriving skal gi plass til erfaringene til kvinner og barn, er både et politisk og et historieteoretisk spørsmål, hvilket jeg for denne gang ikke vil gå dypere inn i. Som leseren kanskje har forstått, vil jeg likevel argumentere for at det finnes perspektiv som kan inkludere kvinner og barns erfaringer i krig, og at et slikt fokus kan vise hvordan ”vanlige” mennesker har blitt påvirket av ”de store hendelsene” og statslederes politikk og diplomatikk. Her har forfatteren Svetlana Aleksijevitsj og samfunnsviteren Christine Sylvester bidratt med nye perspektiv for å bryte med det de anser for å være en historieskriving om krig dominert av et maskulint perspektiv. Gjennom sin ”Krigen har intet kvinnelig ansikt”, gir Aleksijevitsj et innblikk i 200 kvinnelige sovjetiske soldaters og feltsykepleieres opplevelser under andre verdenskrig. Og Sylvesters tilnærming til undersøkelser av krig, som hun kaller ”touching war”, innebærer undersøkelsen av menneskers fysiske, psykiske og intellektuelle erfaringer. Slike perspektiv vil kunne gi plass til både kvinner og barns erfaringer, også i våre fremstillinger av krig.

6.4 Konklusjon

Denne oppgaven har vist hvordan norske verdenshistoriske oversiktsverk – i større eller mindre grad – viser det jeg mener er en underkommunisering av tema knyttet til Sovjetunionen, både tekstuelte og med tanke på plass gitt til tema knyttet til Sovjetunionen. I tillegg har oppgaven vist forskjellene i hvordan det snakkes om østfronten sammenlignet med andre krigsteater, hvor det er blitt avdekket stereotyper av Sovjetunionens innbyggere som et usivilisert folk på grensen til Europa. Disse to tendensene mener jeg viser en form for orientalisme i oversiktsverkene fremstilling av Sovjetunionen, og tyder på at oversiktsverkene er skrevet inn i en kultur som anser seg selv som tilhørende et vest-alliert felleskap. Slik blir det konstruert et vest-alliert ”oss” mot et ”Sovjetisk-andre” – der hvor de allierte landene blir fremstilt som helter som kjempet for den gode sak, blir Sovjetunionen fremstilt som ”andre allierte”. Denne konstruksjonen av et sovjetisk ”de andre” har sannsynligvis sin bakgrunn i flere årsaker. For det første ligger det sannsynligvis i det David

M. Glantz beskriver som en ”egosentrisk” holdning til historieskriving hvor ”vår historie” er det viktigste å fortelle. For det andre ligger sannsynligvis noe av årsaksforklaringen i det Neumann og Adamovsky hevder er en vest-europeisk konstruering av sitt eget selv bilde gjennom en konstruksjon av Russland/ Sovjetunionen som Europas usiviliserte motsetning. For det tredje ligger sannsynligvis noe av svaret i det politiske klimaet som følge av den kalde krigen. Endringen av fiendebildet i den vestlige verden kan ha vært med på å forme hva som ble ansett som legitime tolkninger av den andre verdenskrig, og hvor vektlegging av den røde armés innsats for utfallet av krigen ikke har vært en del av en slik legitim tolkning.

I tillegg viser verkene en økende kritikk av Stalin og sovjet-regimet i verkene fra 1980-tallet, hvilket også muligens kan forklares med bakgrunn i den kalde krigens politiske klima, hvor det først med Sovjetunionens nedgang har vært ”trygt” for forskere å rette kritikk mot Stalin-regimets kriminelle handlinger. Masteroppgavens avdekking av glemte historier og grupper viser også hvordan legitime tolkninger av fortiden ikke har inkludert tyske lidelser mot slutten av andre verdenskrig og erfaringene til millioner av kvinner og barn i Sovjetunionen. Neglisjeringen av ulike tema har sin bakgrunn i tilgang på kilder, men også på hva som har vært ansett som problematisk eller som tabu, og hva som rett og slett ikke har vært ansett for å være viktige historier å fortelle. Funnene viser på denne måten hvordan de fire oversiktsverkene har vært bundet i strukturer for kunnskap og de omstendighetene de ble til i. Jeg mener en viktig del av disse omstendighetene og strukturene for kunnskap er tett knyttet opp mot samfunnets minnekultur, og helt til slutt vil jeg argumentere for hvorfor en slik oppfatning er et nyttig perspektiv inn i historisk metateori.

6.5 Avsluttende bemerkninger – et bidrag inn i historisk metateori?

Masteroppgaven har vist hvordan norske verdenshistoriske oversiktsverk på ulike måter er blitt formet av omstendighetene de ble til i og av subjektive innslag: I valg av tema, i prioriteringen av stoff, i valg av forklaringsmodeller, og i valg av språkbruk om ulike tema og aktører. Et av argumentene for å legitimere denne oppgaven var at slike oversiktsverk sannsynligvis i stor grad har vært med på å forme mange nordmenns forestillinger om den andre verdenskrig. Men jeg vil jeg argumentere for at mitt arbeid har vært relevant for å vise at slike akademiske standardfremstillinger også selv kan ha blitt påvirket av konsumenter og andre produsenter av historieprodukter¹⁷¹, og ikke minst av samfunnets strukturer for

---

¹⁷¹ Corell 2010: 13.

kunnskap. Slike strukturer for kunnskap mener jeg er tett knyttet opp med samfunnets minnekultur.

I løpet av de siste 25 årene har “minne” (fra nå av uten anførselstegn) som forskningsperspektiv blitt en integrert del av ulike fagfelt.¹⁷² Begrepet er blitt tatt i bruk av et vidt spekter av disipliner, fra naturvitenskap til sosial- og humanvitenskap.¹⁷³ De ulike fagfeltene og teoretikere innenfor tematikken behandler også begrepet minne forskjellig, og det benyttes ulike begrep som delvis overlapper hverandre.¹⁷⁴ Særlig innenfor humanvitenskapene har teorier som behandler minne som noe som kan eksistere som et kollektivt/sosialt/kulturelt fenomen gitt nye perspektiver på sosiale og kulturelle strukturer.

6.5.1 Jan og Aleida Assmann – kulturelt minne

Ekteparet Jan og Aleida Assmann har utviklet en teori om det de kaller “kulturelt minne”. Dette innebærer at samfunn har en form for identitet som formes over generasjoner ved å etablere og utvikle en minnekultur.¹⁷⁵ Ved å erindre, gjenta, lese, kommentere, kritisere og diskutere det som er blitt etterlatt fra nær og fjern fortid, deltar mennesket i meningsproduksjon. Kultur er altså relatert til minne, hevder Aleida Assmann. Men når vi snakker om minne, må vi i følge Assmann begynne med glemsel. Minnet er begrenset og selektivt – for å huske noe, må vi velge bort noe annet.¹⁷⁶ Videre deler hun inn erindring i aktivt og passivt minne. Aktivt minne er de produktene av fortiden som er i sirkulasjon og som bruker fortiden i samtiden, og kalles av Assmann for *kanon*. Det passive, lagrede minnet som preserverer fortiden som fortid kalles *arkivet*. Det som er blitt en del av det aktive kulturelle minnet har gjennomgått en utvelgelsesprosess. Hver generasjon gjennomfører en slik kanoniseringsprosess ved å ta til seg og tolke på nytt tidligere generasjoners kanon.¹⁷⁷ Arkivet befinner seg midt imellom erindring og glemsel.¹⁷⁸ Dette fungerer som en referanse, og kan utfordre det aktive minnet, eller gi mat til omfortolkning av fortiden. Her finnes det altså et spenn mellom å begrense og å utvide det kulturelle minnet, representert av henholdsvis kanon og arkivet. Deler av kanon kan “nedgraderes” til arkivet, og deler av

---

¹⁷² Erll 2011: 1.

¹⁷³ Geoffrey Cubitt, *History and memory*, Manchester 2007: 2 f.

¹⁷⁴ Anette E. Warring, "Erindring og historiebruk: Introduksjon til et forskningsfelt", nr. 2 i *TEMP - tidsskrift for historie*, 2011: 6.

¹⁷⁵ Erll 2011: 33.

¹⁷⁶ Aleida Assmann, "Canon and Archive", i Astrid Erll & Ansgar Nünning (red.), *Cultural Memory Studies*, Berlin 2008: 97.

¹⁷⁷ Ibid: 100.

¹⁷⁸ Ibid: 103.

arkivet kan tas fram og bli en del av kanon.¹⁷⁹

6.5.2 Historie og/eller/som minne

Minne og historie er begge begrep som innebærer en form for behandling av fortiden. Men hvordan er forholdet mellom begrepene? I sin bok “Historie i bruk” skriver Ola Svein Stugu at mange vil dra et tydelig skille mellom akademisk historie og minneprosesser.¹⁸⁰ En pionér innenfor minneteori, Maurice Halbwachs, skiller for eksempel skarpt mellom vitenskapsfaget historie og minne, og setter dem fra hverandre som to helt forskjellige tilnærminger til fortiden. Han hevder at historiefaget omhandler fortiden, mens kollektivt minne er orientert mot samtidens behov og interesser, og er derfor svært selektivt.¹⁸¹ Stugu peker derimot på at faghistorien kan ha en plass i formingen av identitet og minne, og setter derigjennom spørsmålstegn ved dette tydelige skillet.¹⁸² Flere akademikere argumenterer for en sammenheng mellom minne og historie. Raphael Samuel skriver i “Theatres of Memory” om hvordan minne er dialektisk forbundet med historietenkning,¹⁸³ og ekteparet Jan og Aleida Assmann betrakter den vitenskapelige historieforskning som et underbegrep eller delmengde av det de kaller “det kulturelle minne”.¹⁸⁴ I Astrid Erlls bok “Memory in Culture” definerer hun minne slik: ”Minne er et paraplybegrep for alle prosesser av biologisk, medial eller sosial art som forbinder fortid og samtid (og fremtid) i sosiokulturelle kontekster” (min oversettelse).¹⁸⁵ Erll skisserer her en vid forståelse av begrepet, og åpner dermed for at både den eldre generasjons minner om fortidige hendelser, akademisk historieskriving og minneseremonier faller inn under begrepet minne, og kan ikke fullt ut forstås uavhengig av hverandre.¹⁸⁶ Hun tar avstand fra en posisjon som setter historie og minne som motsetninger, og argumenterer for at kulturelt minne snarere er den helhetlige konteksten hvori varierte kulturelle fenomen oppstår.¹⁸⁷ Historiefaglige produkt blir her ett av de mange bidrag inn i kulturelle minneprosesser, og på lik linje med andre media slik som romaner, arkitektur eller ritualer, er historieskriving et medium for det kulturelle minnet.¹⁸⁸

---

¹⁷⁹ Assmann 2008: 106.

¹⁸⁰ Stugu 2010: 22.

¹⁸¹ Erll 2011: 17 f.

¹⁸² Stugu 2010: 22.

¹⁸³ Claus Bryld, *At formidle historie: Vilkår, kendetegn, formål*, Frederiksberg 1999: 54.

¹⁸⁴ Ibid: 55.

¹⁸⁵ Erll 2011: 6 f.

¹⁸⁶ Ibid: 6 f.

¹⁸⁷ Ibid: 7.

¹⁸⁸ Ibid: 45.

6.5.3 Minne som perspektiv for metahistorie

For å bygge videre på Erlls syn på sammenhengen mellom minnekultur og historieforskning, har jeg valgt å presentere en modell av Jörn Rüsen. I sin bok “History: Narration, Interpretation, Orientation” argumenterer Jörn Rüsen for at historiefaget bør (og kan) preges av rasjonell analyse. I boken stiller Rüsen spørsmålsteget ved den økte interessen for minne som et alternativ til å undersøke fortiden, fordi han mener dette perspektivet alene forminsker verdien av rasjonell metode som (i følge Rüsen) gir historiefaget sin legitimitet som vitenskap.¹⁸⁹ I møte med postmoderne kritikk av historiefaglig objektivitet, og den gjeldende minnediskursen, mener Rüsen at historiefaget må mobilisere til refleksivitet for å legitimisere faget som et rasjonelt metodisk vitenskapsfag. Metahistorie blir her et nyttig virkemiddel: Studier av historikers utvalg og representasjon av fortiden, kan stimulere til refleksivitet i utarbeidelsen av ny historisk kunnskap.¹⁹⁰

Rüsen har laget en modell hvor han både gir rom for historiefagets forankring i dens funksjonelle nytteverdi som en samtidig kulturell referanseramme, og samtidig viser hvordan historiefaget har en egen logikk med metodisk rasjonell analyse av empirisk materiale. Modellen viser hvordan all historisk forskning vil ta utgangspunkt i et samtidig behov for å orientere seg i tid, og hvordan den vil få en funksjon som kulturell orientering i samtiden. Forskningen har derimot også en vitenskapelig plattform blant annet gjennom fagets metodiske empiriske undersøkelser, og i den narrative strukturelle presentasjonen av fortiden.¹⁹¹ På den måten vil historisk forskning ha sitt utgangspunkt i en subjektivitet påvirket av samtidige trender, men likevel kunne bevege seg over i et (objektivt) vitenskapelig handlingsrom som følger sine egne regler.¹⁹²

Postmoderne kritikk av historiefaget har ført til en revurdering av fagets epistemologiske muligheter, og minneteorien bidrar her med noen verdifulle synspunkt. Følger vi Astrid Erlls argumentasjon, må vi se historiefaget som uløselig bundet i historiske minnekulturer som vil påvirke utvalget og tolkningen av fortidige hendelser. Jan og Aleida Assmanns teorier om det aktive og passive minnet, viser hvordan det som er i omløp i vårt samfunn har vært igjennom en utvelgelsesprosess som stadig pågår. Historiefaget vil da stå en plass i spennet mellom kanon og arkivet – og dermed bidra i prosessen med å stadfeste,

---

¹⁸⁹ Jörn Rüsen, *History: Narration, interpretation, orientation*, New York 2005: 129.

¹⁹⁰ Ibid: 131.

¹⁹¹ Ibid: 132.

¹⁹² Ibid: 135.

men også reevaluere med hvilke øyne vi ser på fortiden. Dette betyr derimot ikke at historiefagets muligheter for objektivitet må forkastes. Jamfør Rüsens tankegang om det vitenskapelige ved historieforskning vil riktignok forskningens valg av interesseområde og forskningsspørsmål ha sitt utgangspunkt i samtidige trender, men likevel samtidig støtte seg på vitenskapelige metoder som muliggjør en form for objektivitet. Minne og historie er ikke motsetninger. Forståelse av hvordan minneprosesser påvirker vår livsverden kan tvert imot bidra til en større grad av refleksivitet i historiefaget, hvilket etter min mening vil gjøre faget mer vitenskapelig.

Minneteori kan bidra med dypere forståelse for hvordan historien både blir et prisme som vi vurderer dagsaktuelle konflikter gjennom, og hvordan dagsaktuelle konflikter blir prizmer vi ser fortiden gjennom. Dersom vi følger den tankegangen jeg har forsøkt å presentere i det ovenforstående, vil faghistorie nødvendigvis måtte være påvirket av sin samtid og strukturer for kunnskap, og står i denne spenningen mellom kanonisering og arkivets referansemateriale, samtidig som en vitenskapelig plattform av metode muliggjør en form for objektivitet, og standarder for forskning som gjør at historieskriving kan vurderes av sine fagfeller. Denne prosessen tar del i (og blir selv formet av) en forming av identiteter og kollektivt minne. Ved å avdekke minnestructurer både i samtiden og i fortiden, kan vi derimot få akademiske arbeider som er klar over sin konstruerende karakter.¹⁹³ En åpenhet om hvor ideer, interessefelt og tankemåter kommer fra er et steg videre på veien mot et mer vitenskapelig historiefag. Forhåpentligvis vil denne masteroppgaven være et lite bidrag til en større bevissthet om hvordan historiefaglig arbeid er situert spesifikke historisk situerte minnekulturer som vil ha påvirkning på utvalget og tolkningen av fortidige hendelser, samtidig som vi må opprettholde metodiske ideal som muliggjør en form for objektivitet i våre historiske undersøkelser.

---

¹⁹³ Gregor Feindt, "Entangled memory: Toward a third wave in memory studies", nr. 53 i *History and Theory*, 2014: 41.

Litteraturliste

Bøker og artikler

Adamovsky, Ezequiel: "Euro-Orientalism and the Making of the Concept of Eastern Europe in France, 1810-1880", nr. 77 i *The Journal of Modern History*, 2005: 591-628

Assmann, Aleida: "Canon and archive", i Astrid Erll og Ansgar Nünning (red.), *A Companion to Cultural Memory Studies*, Berlin 2008: 97-108

Bjøl, Erling: *Menneskenes liv og historie. Revolusjonens og sultens verden: internasjonal politikk etter 1945*, Oslo 1974

Bryld, Claus: *At formidle historie: Vilkår, kendetegn, formål*, Frederiksberg 1999

Budryte, Dovile: "Decolonization of Trauma and Memory Politics: Insights from Eastern Europe", nr. 5 i *Humanities*, 2016

Campbell, Kirsten: "The spoils of war", nr. 34 i *Economy and Society*, 2005: 495-507.

Chew III, William L.: "What's in a National Stereotype? An Introduction to Imagology at the Threshold of the 21st Century", nr. 6 i *Language and Intercultural Communication*, 2006: 179-187

Christensen, Christian A. R.: *Menneskenes liv og historie. Vår egen tid*, Oslo 1958

Cohen-Pfister, Laurel: "Rape, War and Outrage: Changing Perceptions on German Victimhood in the Period of Post-Unification", i Laurel Cohen-Pfister og Dagmar Wienroeder-Skinner (red), *Victims and Perpetrators: 1933-1945. (Re)Presenting the Past in Post-Unification Culture*, Hawthorne 2012: 316-336

Corell, Synne: "Hva er historien om krigen? Historiografien om den tyske okkupasjonen av Norge under den annen verdenskrig", nr. 4 i *Fortid*, 2007: 16-21

Corell, Synne: *Krigens ettertid. Okkupasjonstiden i norske historiebøker*, Oslo 2010

Cubitt, Geoffrey: *History and memory*, Manchester 2007

Davies, Norman: *Europe at War: 1939-1945. No Simple Victory*, London 2007

Erll, Astrid: *Memory in Culture*, Basingstoke 2011

Feindt, Gregor: "Entangled memory: Toward a third wave in memory studies", nr. 53 i *History and Theory*, 2014: 24-44

Felberg, Tatjana: *Brothers in arms? Discourse analysis of Serbian and Montenegrin identities and relations as constructed in Politika and Pobjeda articles during the NATO bombing of Yugoslavia in 1999*, doktoravhandling ved universitetet i Oslo, 2008

Finney, Patrick: "Vasily Grossman and the myths of The Great Patriotic War", nr. 42 i *Journal of European Studies*, 2013: 312-328

Florén, Anders og Henrik Ågren: *Historiske undersøkingar. Grunder i historisk teori, metod och framställningssätt*, Lund 2012

Goscilo, Helena: "Introduction", i Helena Goscilo og Yana Hashamova (red), *Embracing Arms: Cultural Representation of Slavic and Balkan Women in War*, Budapest 2012: 1-24

Grimnes, Ole Kristian: "Hvor står okkupasjonshistorien nå?", nr. 26 i *Nytt Norsk Tidsskrift*, 2009: 480-488

Hall, Katharina: "Why only now? The Representation of German Wartime Suffering as a 'Memory Taboo' in Günter Grass's Novella *Im Krebsgang*", i Stuart Taberner og Karina Berger (red), *Germans as Victims in the Literary Fiction of the Berlin Republic*, New York 2009: 133-146

Halvorsen, Terje: "Okkupasjonshistorien og de besværlige kommunistene", i Stein Uglevik Larsen (red), *I krigens kjølvann*, Oslo 1999: 59-76

Jordanova, Ludmilla: *History in Practice*, London 2006

Kjeldstadli, Knut: *Fortida er ikke hva den en gang var*, Oslo 2010

Lak, Martijn: "Contemporary Historiography on the Eastern Front in World War II", nr. 28 i *The Journal of Slavic Military Studies*, 2015: 567-587

Leerssen, Joep T.: "The Rhetoric of National Character: A Programmatic Survey" nr. 21 i *Poetics Today*, 2000: 267-292

Litoff, Judy B. og David C. Smith: "Women at War with Militarism. Part Two: The Experience of Two World Wars", nr. 4 i *NWSA Journal*, 1992: 98-105

Magnusson, Thomas: *Cappelens verdenshistorie. Tragediens annen akt*, Oslo 1986

Moeller, Robert G.: "Germans as Victims? Thoughts on a Post-Cold War History of World War II's Legacies", nr. 17 i *History & Memory*, 2005: 147-194

Morina, Christina: *Legacies of Stalingrad. Remembering the Eastern Front in Germany since 1945*, Cambridge 2011

Neumann, Iver B. *Uses of the Other. 'The East' in European Identity Formation*, Minneapolis 1998

Palmer, R. R., Joel Colton og Lloyd Kramer: *A History of the Modern World. Since 1815*, Boston 2007

Poulsen, Henning: *Aschehougs verdenshistorie. Fra krig til krig. 1914-1945*, Oslo 1982

Rüsen, Jörn: *History: narration, interpretation, orientation*, New York 2005

Salisbury, Harrison: *The Unknown War*, Toronto 1978

Simensen, Jarle: ”Sovjetunionen i vestlig historieskriving. Edward Hallet Carr: A History of Soviet Russia”, i Sivert Langholm, Ivar Fønnes, Kåre Lunden, Trond Nordby, Francis Sejersted og Øystein Sørensen (red), *Den kritiske analyse*, Oslo 1994: 250-271.

Stenius, Henrik, Mirja Österberg og Johan Östling: ”Nordic Narratives of the Second World War. An Introduction”, i Henrik Stenius, Mirja Österberg og Johan Östling (red), *Nordic Narratives of the Second World War. National Historiographies Revisited*, Lund 2011: 9-30

Stugu, Ola Svein: *Historie i bruk*, Oslo 2010

Sverdrup, Johan: ”Den annen verdenskrig” i Arne Ording og Thorleif Dahl (red), *Aschehougs verdenshistorie : fra antikken til våre dager. 8: Den annen verdenskrig*, Oslo 1958: 115-332

Todorova, Maria: *Imagining the Balkans*, New York 1997

Tosh, John: *The Pursuit of History*, Harlow 2010

Ulleberg, Hans Petter: ”Diskursanalyse: et mulig bidrag til utdanningshistorisk forskning”, nr. 25 i *Barn*, 2007: 65-80

Warring Anette E.: ”Erindring og historiebrug: Introduktion til et forskningsfelt”, nr. 2 i *TEMP - tidsskrift for historie*, 2011: 6-35

Welch, David A.: ”Berlin: The Downfall 1945”, nr. 52 i *History Today*, 2002: 80-81

Zacharasiewicz, Waldemar: *Imagology Revisited*, Amsterdam 2010

Internettkilder

Cesarani, David, ”Europe at War 1939-1945, by Norman Davies”, <<http://www.independent.co.uk/arts-entertainment/books/reviews/europe-at-war-1939-1945-by-norman-davies-422637.html>>, 2006, aksessert 23. februar 16

Glantz, David M., “American Perspectives on Eastern Front Operations in World War II”, <<http://fmso.leavenworth.army.mil/documents/e-front.htm>>, u.å, aksessert 16. februar 16

Gordon, Philip H., “Europe at War, 1939-1945: No Simple Victory; Europe East and West”, < <https://www.foreignaffairs.com/reviews/capsule-review/2007-03-01/europe-war-1939-1945-no-simple-victory-europe-east-and-west>>, 2007, aksessert 23. februar 16

Lindborg, Åsa, “Tacka Röda armén för befrielsen”, <<http://www.aftonbladet.se/kultur/article20245344.ab>>, 2015, aksessert 22. september 15

Malcolm, Noel, “noel malcolm reviews Europe at War 1939–45: No Simple Victory BY norman davies on a compelling account of how eastern europe swapped one oppressor for another”, <<http://www.telegraph.co.uk/culture/books/3656615/noel-malcolm-reviews->

[Europe-at-War-1939-45-No-Simple-Victory-BY-norman-davies-on-a-compelling-account-of-how-eastern-europe-swapped-one-oppressor-for-another.html](#)>, 2006, aksessert 26. februar 16

Morris, Jan, ”All trite on the Western Front”,
<<http://www.theguardian.com/books/2006/dec/03/historybooks.features>>, 2006, aksessert 23. februar 16

Suleiman, Susan R., ”The Eastern Front”,
<http://www.nytimes.com/2007/09/09/books/review/Suleiman-t.html?_r=0>, 2007, aksessert 16. februar 16

”Chivalry”, <<http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/chivalry> >, u.å., aksessert 22. april 16

”Interview with World War II Historian Andrew Roberts”,
<<http://www.historynet.com/interview-with-world-war-ii-historian-andrew-roberts.htm> >, 2011, aksessert 22. Mars 16

”Referanselitteratur”, <http://historievg3.cappelendamm.no/c296836/artikkel/vis.html?tid=357149&strukt_tid=296836>, 2008, aksessert 10. Mars 16

”The Unknown War”,
<http://www.imdb.com/title/tt0483223/episodes?season=1&ref =tt_eps_sn_1>, u.å., aksessert 16. Mai 16

Podcaster

NRK, (7.januar 2016), Ekko (podcast), <<https://radio.nrk.no/serie/ekko-hovedsending/mdsp25000416/07-01-2016> >, aksessert 6. mars 16

Appendiks A: Rådata

I det følgende presenteres rådataene av linjeantallsfordeling etter tema i de ulike verkene. Dataene er presentert i fire tabeller for hver bok. Den første tabellen har tre hovedkolonner som viser på hvor mange linjer henholdsvis Tyskland/Italia, Japan og andre er omtalt i sammenheng med vestmaktene (VM), Sovjetunionen (SU) og andre, samt den totale summen. Summene fra denne tabellen i oppsummeres i den andre tabellen, hvor også den totale summen for vestmaktene, Sovjetunionen og andre er angitt. Den tredje tabellen viser antall linjer per side gitt til temaene Landgangen i Normandie og Slaget ved Stalingrad, samt summen av disse. Den siste tabellen viser antall linjer gitt per side til temaet Holocaust.

”Den annen verdenskrig” (1958)

	Side			Side			Side		
	VM	SU	Andre	VM	SU	Andre	VM	SU	Andre
Tyskland/	114		28	Japan	114		Andre	114	
Italia	115	24	12		115			115	
	116		42		116			116	
	117		19		117			117	
	118	10	33		118			118	
	119	15			119			119	
	120	8	29		120			120	
	121	31	5		121			121	2
	122	37	6		122			122	
	123	36	2		123			123	
	124	7	13		124			124	
	125	13	6		125			125	
	126				126			126	42
	127				127			127	2
	128				128			128	15
	129	13	14		129			129	4
	130	42			130			130	
	131				131			131	3
	132	30			132			132	2
	133	40			133			133	7
	134	24	18		134			134	
	135	19			135			135	
	136	37			136			136	
	137	1			137			137	
	138	41	2		138			138	
	139	2	39		139			139	
	140		41		140			140	
	141	13	4		141			141	

142	40		
143	18		
144	42		
145	42		
146	21		
147	40		
148	42		
149	42		
150	21		
151	42		
152	35		
153	10	8	
154	19	17	
155	24		
156	42		
157	2		
158	40	3	
159	35	6	
160	23		19
161	24		16
162	39		3
163	19		23
164	9		3
165	33	1	6
166	40		
167	23		
168	19	20	
169	11	35	
170		12	32
171		42	
172		23	
173		40	
174		27	
175		17	
176	27	15	
177		36	
178		42	
179		3	
180		6	
181		42	
182		40	
183		19	
184		42	
185		40	
186	9	26	
187	40		

142			
143			
144			
145			
146			
147			
148			
149			
150			
151			
152			
153			
154			
155			
156			
157			
158			
159			
160			
161			
162			
163			
164			
165			
166			
167			
168			
169			
170			
171			
172			
173			
174	4	4	4
175	3	14	5
176			
177			
178			
179			
180			
181			
182			
183			
184			
185			
186			
187			

142			
143			
144			
145			
146			
147			
148			
149			
150			
151			
152			
153	13	11	
154			
155			
156			
157			
158			
159			
160			
161			
162			
163			
164			
165			3
166			
167			
168			
169			
170			
171			
172			
173			
174			
175	5		
176			
177			
178			
179			
180			
181			
182			
183			
184			
185			
186			
187			

188	24			188			188	16
189	19			189			189	
190	19			190		12	190	7
191	3			191	14	5	191	
192	6			192	20		192	6
193				193	34	3	193	
194				194	37		194	
195				195	23		195	
196				196	40		196	
197	6	2	2	197	20		197	7
198		2		198	41		198	
199				199	15		199	
200				200	40		200	
201				201	41		201	
202				202	41		202	
203				203	8		203	10
204	3			204			204	38
205	29			205	4		205	4
206	39			206			206	
207	27			207			207	
208	29	3		208			208	
209	6			209			209	13
210	42			210			210	
211	15			211			211	
212	28			212			212	
213	9	3	10	213			213	
214		22		214			214	
215		42		215			215	
216		21		216			216	
217		23		217			217	
218		41		218			218	
219		41		219			219	
220	21	9		220	8		220	
221	42			221			221	
222	42			222			222	
223	19			223			223	
224	39			224			224	
225	42			225			225	
226	38			226			226	
227	36			227			227	
228		11	31	228			228	
229	24	5	16	229			229	
230		30	12	230			230	
231		20	2	231			231	
232		8	26	232			232	
233		19	23	233			233	

234			18	234			234
235	9	2	25	235			235
236		11	29	236			236
237			19	237			237
238	11	17	16	238			238
239		4	38	239			239
240	32		10	240			240
241	8		11	241			241
242			7	242	13		242
243	42			243			243
244	42			244			244
245	27			245	3		245
246	40			246			246
247	18			247			247
248	17		25	248			248
249	42			249			249
250	16			250			250
251	21	16		251			251
252		42		252			252
253				253			253
254		22		254			254
255				255		2 28	255
256	13			256			256
257				257			257
258				258			258
259	31			259			259
260	40			260			260
261	27			261			261
262	23		19	262			262
263	32		10	263			263
264	36			264			264
265	42			265			265
266	37	3	5	266			266
267	13			267			267
268	41			268			268
269	42			269			269
270	42			270			270
271	6		29	271			271
272			42	272			272
273			19	273			273
274	16	3	18	274			274
275	42			275			275
276	21			276			276
277	26	15		277			277
278	3	28	12	278			278
279	4		25	279			279

280	32	2	7	280				280			
281	9			281				281			
282				282				282	2	31	
283				283				283		29	
284	22		5	284				284	3	4	
285				285				285	26		
286				286				286	14	4	
287				287				287	35	2	
288				288				288		3	
289				289	4			289			
290				290	42			290			
291				291	42			291			
292				292	42			292			
293				293	24			293			
294				294	23			294			
295				295				295			
296				296				296			
297				297				297			
298				298				298			
299				299				299			
300	14	8	4	300				300			
301	14	28		301				301			
302	31	4		302				302			
303	18	2		303				303			
304	2	3	22	304				304	15		
305	17		1	305				305			
306	7	2	34	306				306			
307	8	4	4	307				307		2	
308		2		308	30			308			
309				309	17			309			
310				310	42			310			
311				311	33	5	5	311			
312				312	31	7		312			
313				313	20			313			
314				314	39	2		314			
Sum	2934	1163	963	Sum	798	40	67	Sum	221	230	13

	Vestmaktene	Sovjetunionen	Andre	Sum
Tyskland/ Italia	2934	1163	963	5060
Japan	798	40	67	905
Andre	221	230	12	463
Sum	3953	1433	1042	

Landgangen i Normandie		Slaget ved Stalingrad	
Side	Antall linjer	Side	Antall linjer
264	23	215	30
265	42	216	20
266	17	217	23
267	3	218	29
268	21	219	41
269	42		
270	42		
271	6		
Sum	196	Sum	143

Holocaust	
Side	Antall linjer
229	3
230	3
233	28
234	4
235	3
236	6
Sum	47

”Vår egen tid” (1958)

	Side			Antall linjer				Side			Antall linjer		
	VM	SU	Andre	VM	SU	Andre		VM	SU	Andre			
Tyskland/	335	8	5	Japan	335		Andre	335					
Italia	336		25		336			336	4		6		
	337	10	3		337			337	6	3			
	338	2			338			338		15	6		
	339				339			339		38			
	340				340			340		15			
	341		6		341			341	6	7			
	342	27	11		342			342			2		
	343	25	15		343			343					
	344	6	38		344			344					
	345				345			345					
	346	23	14		346			346					
	347		9		347			347					
	348	37	1		348			348					
	349	20			349			349					
	350	38			350			350					
	351	25			351			351					
	352	8			352			352					
	353	30			353			353	7				
	354	20			354			354	6				
	355	24			355			355					
	356	21			356			356					
	357	7			357			357					
	358	21			358			358					
	359	31	5		359			359					
	360	9	30		360			360					
	361	12	3	5	361			361					
	362	11	24		362			362					
	363		38		363			363					
	364		38		364			364					
	365		16		365			365					
	366	3	17		366	1		366	17				
	367	17			367	10		367	11				
	368	8			368	34		368					
	369				369			369					
	370				370	38		370					
	371	29			371	4		371					
	372	8			372			372					
	373	34			373			373					
	374	12			374			374					
	375	22	15		375			375					
	376		38		376			376					

377		5	3	377				377				
378		28	15	378				378				
379				379				379				
380	3	6	5	380				380				
381	12	23		381	2			381	3			
382	40			382				382				
383				383				383				
384	33			384				384				
385	11			385				385				
386	38			386				386				
387	13			387				387				
388	38			388				388				
389	38			389				389				
390	19		19	390				390				
391	14			391				391				
392	38			392				392				
393	7	19	4	393				393				
394				394				394	38			
395			16	395				395	14			
396		21	2	396				396				
397	16	21		397				397				
398	11	3		398				398				
399	2	2	3	399				399				
400			14	400				400				
401			38	401				401				
402			6	402	4			402				
403				403	38			403				
404				404	38			404				
405				405	38			405				
406				406	19			406				
407				407	38			407				
408				408	25			408		17		
409				409				409				
410				410				410	13			
411				411	23			411	15			
412				412	16	2		412				
413			5	413				413		31		
414			38	414				414				
415			4	415				415				
416			12	416	6			416		20		
417				417				417				
Sum		881	317	351	Sum	334	2	0	Sum	84	134	82

	Vestmaktene	Sovjetunionen	Andre	Sum
Tyskland/ Italia	881	317	351	1549
Japan	334	2	0	336
Andre	84	134	82	300
Sum	1299	453	433	

Landgangen i Normandie		Slaget ved Stalingrad	
Side	Antall linjer	Side	Antall linjer
384	19	373	1
385	11	375	15
386	38	376	35
387	13	377	3
388	38		
389	15		
Sum	134	Sum	54

Holocaust	
Side	Antall linjer
414	15
415	4
416	12
Sum	31

”Fra krig til krig” (1982)

	Side				Side				Side				
	VM	SU	Andre	Andre	VM	SU	Andre	Andre	VM	SU	Andre	Andre	
Tyskland/	190	4	3	10	Japan	190		3	Andre	190		1	
Italia	191			47		191				191		4	
	192					192				192	2	52	3
	193	12		30		193				193	15	7	
	194	56		29		194				194			
	195	69		14		195				195			
	196	76		11		196				196			
	197	73		9		197				197			
	198	51				198				198	3		
	199	82		7		199				199			
	200	22	56	13		200				200			
	201	46	36	2		201	1			201			
	202	14		41		202				202			
	203	39	16			203				203			
	204		62	2		204				204		1	
	205		87			205				205			
	206		64			206				206			
	207		58			207				207			
	208		32	1		208		16		208	30		
	209	37				209			5	209	2		
	210					210	55	4	11	210			
	211					211	64			211			
	212					212	97			212			
	213					213	71	8		213			7
	214			11		214				214			27
	215					215				215			48
	216		8	12		216				216	29	1	17
	217	53				217				217			10
	218	36		4		218				218			12
	219			84		219				219			
	220		2	51		220				220			
	221		40	38		221				221			
	222		20	82		222				222			
	223		3	26		223				223			
	224		10	57		224				224			
	225			18		225				225	14	6	
	226	27				226				226	6		12
	227	55		26		227				227			
	228		7	83		228				228			
	229			64		229				229	34		11
	230	18	7	3		230				230			5
	231	18	18			231	14			231	18		

232	74			232				232			
233	42			233				233			
234	38	33		234				234	2	3	
235	60			235				235			
236	32	12		236				236	4		
237	7	24	48	237				237			
238	32		49	238				238			
239	23		9	239				239			
240	59			240				240			
241	67			241				241			
242	47			242				242			
243	42			243				243			
244	17		34	244				244	5		
245		37	23	245				245			
246	8		8	246				246		41	
247		13	33	247				247		6	
248	34	9	16	248				248			
249	4	5	8	249				249			
250	5	2	4	250				250			7
251	9		29	251				251			
252				252	41			252			
253				253	35			253			
254				254	68			254			
255				255	61			255			
256				256	71		8	256			
257				257	19	2	57	257			
258				258	40		6	258			
259				259	2			259			
260				260	60		9	260			
261	1			261	8	3	24	261			
262				262	9		14	262			
Sum	1273	780	1036	Sum	716	36	134	Sum	164	122	159

	Vestmaktene	Sovjetunionen	Andre	Sum
Tyskland/ Italia	1273	780	1036	3089
Japan	716	36	134	886
Andre	164	122	159	445
Sum	2153	938	1329	

Landgangen i Normandie		Slaget ved Stalingrad	
Side	Antall linjer	Side	Antall linjer
239	14	232	5
240	34	233	37
241	67	234	33
242	30		
243	3		
Sum	148	Sum	75

Holocaust	
Side	Antall linjer
214	9
219	31
221	42
222	102
223	29
224	60
Sum	273

”Tragediens annen akt” (1986)

	Side					Side					Side			
	VM	SU	Andre	Andre		VM	SU	Andre	Andre		VM	SU	Andre	Andre
Tyskland/	216	13	2	33	Japan	216				Andre	216			
Italia	217					217					217			
	218	22		24		218					218	3		2
	219	7		14		219					219			
	220			37		220					220	1	4	3
	221					221					221			
	222	5		15		222					222	1	10	
	223					223					223		51	
	224					224					224		29	
	225		3	3		225					225	5	34	8
	226	1		11		226					226	6	26	
	227	10	7	17		227					227			
	228			27		228					228			
	229			27		229					229			
	230	2		30		230					230			
	231	6		37		231					231			
	232	5		20		232					232			
	233	35		9		233					233			
	234			29		234					234			
	235	2		26		235					235			
	236	22		13		236					236			
	237	25				237					237			
	238	29				238					238			
	239	46				239					239			
	240	31				240					240			
	241	20				241					241			
	242	30				242					242			
	243	5				243					243			
	244	19	13	1		244					244	3	13	
	245	35	5	8		245					245			
	246	15	3	33		246					246		3	1
	247	14	22	10		247					247			
	248		5			248					248			
	249		45	3		249					249			
	250		45			250					250			
	251		29			251					251			
	252		31			252					252			
	253		24			253					253		5	
	254		45			254					254			
	255		43			255					255			
	256					256					256			
	257	4				257	28		9		257	2		

258				258		47		258		
259				259		32		259		
260				260	31	19		260		
261				261	36	3		261	5	
262				262	24	5		262	19	
263	10			263				263	34	
264	11			264	8			264	17	
265				265	23			265		
266				266	41			266		
267				267	8	12		267		
268	5		10	268				268		
269	5	14	30	269				269	3	
270		8	42	270				270		
271	2	4	39	271				271		
272		8	35	272				272		3
273			28	273				273		
274			15	274				274	31	
275		13	35	275				275		
276		19	31	276				276		
277			21	277				277		
278			40	278				278		
279			34	279				279		
280		3	29	280	3	2		280		15
281	12			281				281	3	31
282	13	13	4	282				282	7	
283	5			283				283		
284	2			284	5			284	17	
285		38		285				285		
286		46		286				286		
287		46		287				287		
288		28		288				288		
289		18		289				289		
290		27	4	290				290	13	
291	18	5		291				291	7	
292	48			292				292		
293	35			293				293		
294	23			294				294		
295	49			295				295		
296	19	3	9	296				296		
297	13			297				297	4	
298	13			298	2			298	6	
299	45			299				299		
300	25		21	300				300		
301	39			301				301		
302	3		4	302	39			302		
303				303	17			303	6	

304	13			304	33			304			
305	41			305				305			
306	38			306				306	3	3	
307	29			307				307	3		
308	51			308				308			
309	26			309				309			
310	41			310				310			
311	38		6	311				311			
312	32			312				312			
313	26	11	5	313	1			313	3		
314		38	5	314				314		7	
315		8	9	315				315		32	
316	7	17	7	316				316	3	9	
317				317				317		7	2
318				318		6		318	5	22	
319	17		5	319				319			
320	24	19	5	320				320			
321	4	27		321				321			
322	3	2	17	322	21			322			
323				323	31			323			
324				324	48			324			
325				325	27			325			
326				326	11			326	15	5	
327	22			327	5			327	3	5	8
328				328	14	3	2	328			
329				329				329			
330				330				330	19	2	3
331				331				331			31
332				332				332			32
333				333				333			16
Sum	1210	737	917	Sum	456	9	131	Sum	189	325	155

	Vestmaktene	Sovjetunionen	Andre	Sum
Tyskland/ Italia	1210	737	917	2864
Japan	456	9	131	596
Andre	189	325	155	669
Sum	1855	1071	1203	

Landgangen i Normandie		Slaget ved Stalingrad	
Side	Antall linjer	Side	Antall linjer
306	28	253	1
307	29	286	24
308	51	287	44
309	15		
Sum	123	Sum	69

Holocaust	
Side	Antall linjer
269	7
270	8
271	7
275	48
276	51
277	21
278	37
317	4
327	5
332	12
Sum	200